

ค.๘๘๓

14

“บันทึกพงศาวดารกรุงธนบุรี”

เป็นคู่มือประกอบการอ่านพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี

สำหรับ

นักเขียนฝึกหัดครูมูลและนักเขียนมัธยม

รองอำมาตย์ตรี ไสยา ปาลบุตร ป.ม.

รวบรวม

พิมพ์ครั้งแรก ๒๐๐๐ ฤกษ์

๒๕๔๕

“บันทึกพงศาวดารกรุงธนบุรี”

เป็นคู่มือประกอบการอ่านพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี

สำหรับ

นักเรียนฝึกหัดครูมูลและนักเรียนมัธยม

รองอำมาตย์ตรี ไสยา ปาตบุตร ป.ม.

รวบรวม

พิมพ์ครั้งแรก ๒๐๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๒๖

ราคาเล่มละ ๓๐ สตางค์

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

มีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

๙๐๔๐๔๕

(สำเนา)

ใบอนุญาตให้ ใ้ใช้แบบเรียน

ฉบับที่ ๔๖/๕๐๐

วันที่ ๑๒ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

หนังสือบันทึกพงสาวดารกรุงธนบุรี ของ
นายโสภา ปาลบุตร ป.ม. พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง
จำนวนสองพันฉบับ ใน พ.ศ. ๒๔๗๖

เจ้าหน้าที่ได้ตรวจแล้ว อนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้

(ลงนาม) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ

(ใ้ใช้ได้เฉพาะในการพิมพ์คราวนี้เท่านั้น และห้ามมิให้นำไป
อนุญาตนี้ ไปพิมพ์ในหนังสือเรื่องอื่นที่มีได้รับอนุญาตเป็นอันขาด)

คำนำ

ข้อความที่บันทึกในหนังสือเล่มนี้ ได้ค้นคว้ามาจาก
ที่อื่นบ้าง ประมวลเหตุการณ์จากพระราชพงศาวดาร
กรุงธนบุรีบ้าง และขอความเห็นจากท่านผู้รู้และนักคิดใน
ทางประวัติศาสตร์บ้าง เมื่อได้แนวความเห็นและความ
รู้แล้ว ข้าพเจ้าจึงรวบรวมและเรียบเรียงไว้สำหรับอธิบาย
แก่นักเรียน บันทึกเหล่านี้เป็นหนทางให้นักเรียนคิดค้น
และเข้าใจใจความสำคัญได้ เมื่อได้ใช้บันทึกนี้
คู่มือสอนนักเรียนดู ก็เห็นว่าเหมาะของช่วยนักเรียนได้
และให้ความสะดวกแก่ผู้สอนและผู้เรียนไม่น้อย

การค้นคว้าเรื่องมาประกอบพงศาวดาร หรือประวัติ-
ศาสตร์นั้น มีความยากลำบากเพียงไร ผู้เป็นครูทุก
คนคงทราบดี เท่าที่ข้าพเจ้าทำมาได้เพียงนี้ รู้สึกว่ายัง
บกพร่องอยู่บ้าง แต่ครั้งจะเก็บทิ้งไว้เฉยๆ ก็ไม่สู้จะมี
ประโยชน์นัก จึงอยากจะพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มเพื่อการเผย

แต่ ก็ให้แนวความคิดแก่ครู, นักเรียนและผู้สนใจทั่ว
 ไป เชื่อว่าบันทึกนั้นคงจะทำให้ผู้สนใจเกิดความคิดที่จะ
 ทำให้ดีกว่านี้ต่อไป หรือเกิดความคิดแก่ข้าพเจ้า
 โดยให้คำแนะนำที่แรงเพื่อกำหนดใจให้ดีขึ้น ถ้าเป็นดังนี้
 ไซ้ ข้าพเจ้าจะขอบพระคุณมากที่สุด เมื่อความมัน
 ใจมีอยู่เช่นนี้ และไหน ๆ ก็ระมัดระวังแล้ว จึงอยากให้เป็น
 หนังสือที่ใช้ในโรงเรียน ของกระทรวงธรรมการ ได้ด้วย
 ฉะนั้นจึงได้จัดการขอ อนุญาตต่อกระทรวงธรรมการตาม
 ระเบียบ และเนื่องจากความยากของพงศาวดารนั้นเอง
 เมื่อเจ้าหน้าที่ตรวจแล้ว ยังคงถูกส่งไปให้เจ้าหน้าที่
 ราชบัณฑิตยสถานตรวจอีกครั้งหนึ่ง

การทำบันทึกนี้ ข้าพเจ้าได้แยกเป็นตอน ๆ คือ
 ตอนที่ ๑ กล่าวข้อความตั้งแต่เสียดังกรุงศรีอยุธยา จน
 พระเจ้าตากได้สร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ตอนที่ ๒
 จัดการบ้านเมืองภายในและเกี่ยวข้องกับภายนอก ตอนที่ ๓
 พระราชกรณียกิจอื่นและเหตุการณ์บางอย่างใน

รัชกาลนั้น รวม ๓ ตอนนี้เป็นตอนที่กล่าวด้วยเนื้อเรื่อง
และตอนที่ ๔ เป็นภาคผนวกเพื่อไขความบางอย่างในเนื้อ
เรื่อง การทำทริคเช่นนี้เพื่อสะดวกแก่การดูและจดจำ

การดูหนังสือ คอ เมื่ออ่านจนใจความนั้นจะพบ
ข้อความบางแห่งซึ่งสำคัญประกาศไว้ และมีเลขกำกับ
ให้ ไปดูคำอธิบายในภาคผนวกตามลำดับเลขที่ ซึ่ง
ปรากฏอยู่ในบัญชีเรื่องนั้นแล้ว

นักเรียนที่ข้าพเจ้าเคยสอนมา เป็นกำลังคอยเร้าใจให้
ข้าพเจ้าเกิดความพยายามรวบรวมบันทึกข้อความในหนังสือ
และบรรดาครูอาจารย์กับท่านผู้รู้หลายท่านได้ช่วย
แนะนำและแก้ไขบันทึกนี้ให้ดีขึ้น นับว่าทุก ๆ ท่านที่ได้อ
ช่วยเหลือข้าพเจ้าแม่เพียงเล็กน้อยก็ เป็นผู้มีความดีการ
แก่ข้าพเจ้าทั้งนั้น

อนึ่งเมื่อได้บันทึกเสร็จแล้ว คุณพระราชาบรมนิเทศ
ไต่กรุณาชี้แจงข้อบกพร่อง และแนะให้วางโครงของหนังสือ
ใหม่ ข้าพเจ้าจึงได้ทำการเปลี่ยนรูปโครงของหนังสือ

๕๒ และแก้ไขบกพร่องตามคำแนะนำของท่านอีกครั้ง
 ๕๓ ทั้งนี้ข้าพเจ้าจึงขอขอบคุณและขอบพระคุณท่าน
 ๕๔ ที่มีคุณูปการแก่ข้าพเจ้าไว้ในทันทีด้วยทุก ๆ ท่าน.

โสภา ปาลบุตร

พระนคร, มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖

หมายเหตุ หนังสือที่ข้าพเจ้าใช้เป็นหลักสำหรับ
รวบรวม “บันทึกหัวข้อพงศาวดาร” นั้นคือ :-

๑. พระราชวิจารณ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. เรื่องเรารบพระมอครัง กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ
ของสมเด็จพระกรมพระยาบำรงภูวามหา

๓. คำานานคณะสงฆ์ ของสมเด็จพระกรมพระยาบำรง
ภูวามหา .

๔. ทำานานพระอาราม และทำาเนียบ สมณศักดิ์ของ
เจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกรกับพระยาพยุหยาธิปัต

๕. พงศาวดารกรุงเก่าภาค ๒ กับพงศาวดารกรุง
ธนบุรี ของกระทรวงธรรมการ

บัญชีเรื่อง

ตอนที่ ๑ ความเบื้องต้น

๑. รัชกาลสุทททัยแห่งกรุงศรีอยุธยา (แตก) หน้า	๑
๒. พระเจ้าตากสินหักออกจากกรุง	๖
๓. การรวบรวมกำลัง	๖
๔. ทิศ่ายโพธิสามต้น	๓๐
๕. ตั้งกรุงธนบุรี	๓๓

• ตอนที่ ๒ จัดการบ้านเมือง

๑. ก๊กต่าง ๆ	หน้า ๓๖
๒. ปรายก๊กต่าง ๆ	๖๐
๓. ผนวญเหตุการณ์ภายนอก รบพระม่า	๖๔
๔. เกี้ยวข้องกับเขียงใหม่	๖๖
๕. เกี้ยวข้องกับกรุงศรีสัตนาคนหุต	๖๗
๖. เกี้ยวข้องกับเขมร	๖๗
๗. เกี้ยวข้องกับญวน	๓๑

ตอนที่ ๓ กิจอื่นและเหตุบางอย่าง

๑. พุทธจักร	หน้า ๓๒
๒. พระราชินีเวศ	๓๔
๓. พระเจ้ากรุงธนบุรีมีสัญญาวิปลาศ	๓๕
๔. ส่วนที่และส่วนเสีย	๓๗
๕. สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ปราบดาภิเษก	๔๒
๖. นายขนมต้ม	๔๔
๗. ไฟล์หลวงและไฟล์สม	๔๕
๘. การนับความจุลศักราช	๔๖

บัญชีเรื่อง

ตอนที่ ๔ ภาคผนวก

๑.	อธิบายเหตุเสียดกรุง	หน้า ๕๘
๒.	พระยาตากสิน	๖๕
๓.	อธิบายการรวบรวมกำลัง	๖๕
๔.	อธิบายเหตุไปอยู่จันทบุรี	๖๗
๕.	อธิบายนายสุจินดา	๖๘
๖.	อธิบายสภาพกรุงศรีอยุธยา ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐	๖๐
๗.	เรื่องวัง, กำหนักร้างหน้าข้างใน	๖๓
๘.	อธิบายสร้างกรุงธนบุรี	๖๕
๙.	อธิบายหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี	๖๗
๑๐.๓๑.	อธิบายเจ้านครกับกรมหมื่นเทพพิพิธ	๖๘
๑๑.	อธิบายเจ้านคร	๗๑
๑๒.	อธิบายกักต้ง ๗ ทั้งตัวไม้ไผ่	๗๓
๑๓.	อธิบายศึกพระม้าวรึงแรก	๗๕

๑๕.	อธิบายคำพูดของอะแซห่วนัก	หน้า ๗๖
๑๖.	อธิบายวิคพระศรีรัตนมหาธาตุ	,, ๗๐
๑๗.	อธิบายทางที่พระม่ายกทัพเข้ามาสยาม	,, ๗๓
๑๘.	อธิบายคำหนักสวนมะม่วง	,, ๗๔
๑๙.	อธิบายเหตุสงครามกรุงศรีสัตนาคนหุต	,, ๗๕
๒๐.	อธิบายพระแก้วมรกต	,, ๗๕
๒๑.	อธิบายสมเด็จพระพันปีหลวง	,, ๗๗
๒๒.	อธิบายสงฆมณฑล	,, ๗๗
๒๓.	อธิบายเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา	,, ๗๓
๒๔.	อธิบายพระแก้วมรกต	,, ๗๒
๒๕.	อธิบายโสเภณีตฤณ	,, ๗๓
๒๖.	อธิบายทศพิชราชธรรม	,, ๗๓
๒๗.	อธิบายนิมิตตวิชัยประสิทธิ์	,, ๗๖

ตอนที่ ๑
ความเบื้องต้น

๑. รัชกาลสุดท้ายแห่งกรุงศรีอยุธยา
(กรุงศรีอยุธยาแตก)

ตามความใน หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงเก่า
ภาค ๒, หนังสือภูมิศาสตร์ประเทศสยามของกระทรวง
ธรรมการ (ตอนประวัติศาสตร์) และหนังสือเรื่องเวรภัย
พระมหารัชมังคลาจารย์ ฯ คงจับใจความได้ว่า เมื่อ พ.ศ.
๒๓๐๒ (รุสสิกาธิราช ๑๓๒๓) สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ
(กรมขุนอนุรักษ์มนตรีหรือสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์)
ได้ทรงราชย์แล้ว ยังไม่ถึงยี่สิบปีก็สิ้นรัชกาลพระนคร
คือ พระเจ้าอลองพญา เจ้าแผ่นดินพม่า หรือที่เรียก
ว่าพระเจ้าอังวะ ได้ยกกองทัพมาตีหัวเมืองชายทาง
ในอาณาเขตของประเทศสยาม และได้ยกถ่วงถ่วง

เข้ามาจนถึงซานพระนคร แล้วเอาขึ้นใหญ่ระคมยิง
เข้าไปในพระนคร ^๗ บันนั้นแตกถูกพระเจ้าอลองพญา
ยากเจ็บสาหัสจึงต้องเลิกทัพกลับไป แล้วไปสวรรคต
กลางทาง ภายหลังโอรสที่สองของพระเจ้าอลองพญา
ทรงนามว่า “มังระ” ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแทนใน
พ.ศ. ๒๓๐๖ จึงให้กองทัพยกมาตีกรุงศรีอยุธยาอีก

การที่พระเจ้ามังระ เจ้าแผ่นดินพม่าให้กองทัพยก
มาตีกรุงศรีอยุธยาตอนหลังนี้ หมายถึงจะเอาทัพ
กับกวาดคนเป็นชะเลยไปใช้สอยในเมืองพม่า ไม่ได้
คิดรักษาเมืองไทยไว้เป็นเมืองขึ้น อย่างเมื่อพระเจ้า
หงสาวดีมาตีกรุงศรีอยุธยา อย่างศึก กษัตริย์แต่ก่อนนั้น
กลัวเหตุนี้ เมื่อพม่ามาตีไค้เมืองไหน จึงเผาเสียทั้ง
เมืองน้อยเมืองใหญ่ เสร็จแล้วก็เลิกทัพกลับไป การ
เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งหลังนี้ (ในรัชกาล
สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ซึ่งพระเจ้ามังระ เจ้าแผ่นดิน
พม่าให้กองทัพยกมาตี) บ้านเมืองจึงยับเยินยิ่งกว่า
เมื่อครั้งเสียแก่พระเจ้าหงสาวดี แต่ความจริงคราวนี้

ก็ไม่ได้เสียเมืองไทยทั้งหมด เสียแต่เฉพาะบางเมือง
ที่พระม่ายกทัพไปถึง เมืองไหนที่พระม่ายกไปไม่ถึงก็
ยังคงเป็นสิทธิแก่ไทยอยู่ แต่หากสันพระราชาธิปไตย
จะปกครองแผ่นดิน เมืองไทยจึงได้เป็นเวลา

เมื่อขลุ่ย พ.ศ. ๒๓๓๐ (วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๘
ค่ำ ขลุ่ย พ.ศ. ๒๓๓๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ เดือนเมษายน
พ.ศ. ๒๓๓๐) กรุงศรีอยุธยาที่เสียแก่พระม่าย พระเจ้า

แผ่นดิน (พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์) เสกขันธ์เข้าขำไป
และออกอาหารทั้ง ๓๓-๓๒ วัน สักพระนายกองไปพบ
ที่ขานกุกกิก จึงรับมาที่ค่ายโพธิ์สามต้น พอถึง
สวรรคต จึงเชิญพระศพไปฝังไว้ ณ โถงพระเมรุ

ก่อนที่พระม่ายจะยกทัพกลับ ได้ให้สักพระนายกอง
เป็นนายใหญ่คุมพล ๓,๐๐๐ ตั้งอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น
แห่งหนึ่ง ให้ไทยคนหนึ่งชื่อนายทองอิน ตั้งอยู่ที่
เมืองธนบุรีอีกแห่งหนึ่ง ให้คอยกวาดต้อนผู้คนและ
ทรัพย์สินสมบัติที่ยังตกค้างอยู่ส่งไปเมืองพระม่าย

ส่วนหัวเมืองใหญ่ที่ยังไม่เสียแก่พม่า ก็คิดตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า ไทหวังจะเป็นใหญ่ในเมืองไทข่อไป มีผู้ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าเป็นใหญ่ถึง ๕ ก๊กด้วยกัน (จะกล่าวในตอนต่อ ๆ ไป)

๒. พระยาตากตีหักออกจากกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อยังเป็นพระยาตาก

(สิน) อยู่ ณ ไทข่อ เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่า ^๒ แน่นขนัดแล้ว จึงรวบรวมไพร่พลจีนไทยประมาณ ๓๐๐๐ คน (ในเรือรบพม่าครั้งกรุงธนบุรี ๑ กั๊วในเจกหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร์เทวว่า มีไพร่พลประมาณ ๕๐๐ คน) ตีหักออกจากกรุงหนีไปได้ เมื่อวันเสาร์เดือนยี่ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอตรงกับ พ.ศ. ๒๓๐๘ เสร็จทางไปบ้านเจ้าแม่ ตรงไปบ้านสามัคคีจิต รุ่งขึ้นไปถึงบ้านโพสาวหาร พม่าติดตามไป แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตีแตกกระจัดกระจายไป หยุดประทับแรมที่บ้านพรานนก พม่าอีกกองหนึ่งยกมาแต่ค่ายลยาง

ทาง ตามไปจนถึงบ้านพรานนก พระองค์ก็แตกไปอีก
 วันที่ ๓ ของการเคียวทางได้ไปจนถึงบ้านคง ชุนชำนาญ
 ไพรสนทได้ไธเข้าข้างมาถวาย วันที่ ๔ ของการเคียวทาง
 ได้ต่อสู้กับขุนหมื่นพันทนายและทหารชาวบ้านคง วัน
 ที่ ๕ ของการเคียวทาง ยกพลไปประทับค่ายลหนอง
 ไม่ทรม ตรงไปทางนครนายก ประทับแรมไปประมาณ
 ๒ วันจึงถึงบ้านนาเวียง ต่อไปอีกวันหนึ่งถึงเมืองพร้าว
 บุรี ข้ามผ่านกนจะไปฟากตะวันออก วันที่ ๘ ของการ
 เคียวทาง ได้ไปประทับค่ายลหนองน้ำ ได้ต่อสู้กับพะม่า
 ที่ยกมาจากปากน้ำเจ้าโล้ พะม่าแตกกระจัดกระจาย
 ไป ต่อจากนั้นได้ยึดประทับตามลำดับ คือ บ้านหัวทอง
 หลาง บ้านพานทอง บ้างปลาสร้อย (ชลบุรี) บ้าน
 นาเกลือ นายกลมคอยระทำร้าย แต่ในที่สุคนายกลม
 ก็ยอมถวายบังคมอ่อนน้อม แล้วยกไปพักแรมทุ่งไก่อเคียบ
 สักทีย หินไก่อ บ้างละมูง จนถึงเมืองระยอง ผู้รั้ง
 เมืองระยองออกมารับ จึงนำพลไปตั้งค่ายอยู่ที่วัดลุ่ม

(นอกบริเวณค่ายเก่าเมืองระยอง) ๒ วัน ชุนรามหมื่น
 ช้อง นายทองอยู่คนเล็ก ชุนจำเมืองตัวงกับพวกก๊ก
 ประทุษร้าย จึงถามผู้รั้งเมืองระยอง ๆ ไม่รับ จึง
 ให้คุมขังไว้ ตอนกลางคืนพวกเหล่าร้ายยกเข้าโจมตี
 แต่พระองค์รักษาการป้องกันไว้ก่อน และได้รักษาการเผา
 ค่ายพวกเหล่าร้ายหมดสิ้น

๓. การรวบรวมกำลัง

พระยาตาก ไม้ไผ่พลที่เป็นกำลังอยู่แล้วในชั้นต้น
 เพียง ๓๐๐๐ คนเท่านั้น และมีนายทหารร่วมใจ คือ
 พระเชียงเงิน พงหมเสนา ชุนอภัยภักดี หลวงพิชัย
 อาสา หมื่นราชเสน่หา และหลวงราชเสน่หา นอกจากนั้น
 ได้กำลังในระหว่างเกิดทางช้าง ค้างนี้ คือ :-

๓

(๑) ชุนชำนาญไพร่สดดัดกับพวกไต้สวามีภักดี
 และได้ต่อสู้กับชุนหมื่นพันทนายชาวบ้านคง ในที่สุด
 ยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์

(๒) ถึงบ้านนาเกลือ นายกลมกับพวกก็จะทำร้าย
ในที่สุคนายกลมกับพวกเกล้งถลัวพระยารมี ขอมอ่อน
น้อม

(๓) เมื่อตกเฒเมืองระยองแล้ว จึงยังอยู่ท่าระยอง
ประมาณ ๘-๘ วัน เพื่อยำรุงกำลังทั้งทหาร และ
ยังได้พวกไพร่พลเมืองระยองสมทบด้วย

(๔) ประชุมนายทัพนายกองจีนไทยด้วยการจะ
เกลี้ยกล่อมพระยาจันทบุรี เจ้าเมืองจันทบุรีให้เข้าด้วย
ตกลงให้นายบุญมีมหาเล็ก นายบุญรอดแสนอ่อน
นายบุญมา น้องเมียพระยาจันทบุรี เป็นข้าหลวงไป
เกลี้ยกล่อม และนายเผือก (ญวน) นักมา (เขมร)
รักษาพาข้าหลวง ๓ คนไปโดยทางชลมารคประมาณ
๕ วันถึงปากน้ำเมืองจันทบุรี รุ่งขึ้นจึงไปหาพระยา
จันทบุรี ชื่นแรกพระยาจันทบุรีก็ขอมจะสวามิภักดิ์ แต่
ภายหลังไม่มาตามสัญญา ในที่สุดทรงเห็นว่า พระยา
จันทบุรีไม่ซื่อสัตย์ จึงคิดเตรียมการจะยกไปตีเมือง

จันทบุรี (ในระหว่างนี้เอง นายทองอยู่ (เมืองชลบุรี)
ยอมอ่อนน้อมและกระทำความสัตย์ถวาย และพรรคพวก
ของนายทองอยู่ก็สวามิภักดิ์ด้วย ทรงตั้งให้เป็นพระยา
อนุราชบุรีศรีมหาสมุทร)

(๕) ให้พระพิชัยและนายบุญมี นำศุภอักษรไป
ให้พระยาราชานครศรีที่เมืองพุทไธมาศ ชักชวนให้
ร่วมด้วย พระยาราชานครศรีก็ยินยอมสวามิภักดิ์

(๖) เมื่อคอบพระยาจันทบุรีไม่มาแน่แล้ว จึงยก
ไพร่พลรอนแรมไปประมาณ ๕ วัน ถึงบางกระหิวแหวน
แล้วยกไปใกล้เมืองจันทบุรี พระยาจันทบุรีไม่ออกมารับ
ให้แต่หลวงปลัดกับขุนหมื่นออกมา ทรงเห็นว่าจะพุดา
กับพระยาจันทบุรีไม่ได้แน่แล้ว ครั้นถึงวันอาทิตย์เดือน ๘
บุญ ทรงกับพ.ศ. ๒๓๗๐ ก็ยกพลเข้าตีเมืองจันทบุรี
แตก พระยาจันทบุรีหนีไปไค้ (ไค้เมืองจันทบุรีภายหลัง
เลิกกรุงศรีอยุธยาแล้ว ๒ เดือน) แล้วตั้งเกลี้ยกล่อม
ผู้คนอยู่ที่นั่น และหลวงนายศึกก็ ออกมาราชการ

ยังคงอยู่ที่เมืองนี้ เข้าเฝ้าถวายตัวรับราชการด้วย
 พระองค์ทรงรับไว้ เมื่อจัดการเมืองจันทบุรีเรียบร้อยแล้ว
 ก็ยกพลไปตีเมืองตราด เสร็จแล้วก็กลับมารวบรวม
 ไพร่พลอยู่ที่จันทบุรี

ครั้นทราบว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว พระยา
 ตากก็ตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ รวบรวมกำลังไพร่พลเสบียง
 อาหารและเครื่องศาสตราวุธไว้พร้อม เพื่อประสงค์
 จะปราบยุคเข็ญให้สงบวายนาน และระงับกบฏกรุงศรีอยุธยา
 ให้คงคืนเป็นราชธานีตามเดิม

(๗) เมื่อกรุงแตกแล้ว ขุนนางข้าราชการหนีไป
 อยู่หัวเมืองเหนือไต่ต่าง ๆ มาก ส่วนนายสุจินดา

มหาดเล็ก หนีออกไปอยู่กับจีนเรือผู้เป็นเพื่อนขณะเมือง
 ชลบุรี พอรู้ข่าวว่าพระเจ้าตากตั้งอยู่ที่เมืองจันทบุรี จึงพา
 พรรคพวกมาว่าไพร่เข้าไปฟังอยู่กับพระเจ้าตาก พระองค์

ทรงชุกเลี้ยงไว้ เพราะทรงรู้จักคุ้นเคยกันมาแต่ก่อน
และตั้งใจให้เป็นพระมหามนตรี

๔. ตีค่ายโพธิสามต้น

(๓) เมื่อพระม่ายกทัพกลับไปแล้ว ได้ตั้งใจให้สักเป็น
พระนายกองรักษายูที่ค่ายโพธิสามต้น เพื่อคอยกวาด
ก้อนผู้คนและเก็บกวาดเสบียงอาหารจากคนไทย (พระ
นายกองนี้ภายหลังว่าได้พบบุพผาเจ้าแผ่นดิน (สมเด็จพระ
พระเจ้าเอกทัศ) ที่บ้านกุกกิกอกอาหารถึง ๑๑-๑๒ วัน
จึงรับมาตีค่ายโพธิสามต้น พอถึงกัศวรรคต จึงเชิญ
พระศฟไปฝังไว้ ณ โศกพระเมรุ) กษัตริย์แห่งหนึ่ง
พระม่ายให้คนไทย ชื่อนายทองอิน รวบรวมผู้คนและ
เสบียงอาหารอยู่ที่เมืองธนบุรี

(๔) ครั้นพระเจ้าตากเตรียมการที่จะมาตีค่ายโพธิ-
สามต้นเสร็จแล้ว จึงตั้งข้าหลวงเก็บครองเมืองธนบุรี
คนหนึ่ง เมืองระบองคนหนึ่ง

ควนเคื่อน ๓๓ ขกญนพศก รุศคักราช ๑๓๒๘
 (พ.ศ. ๒๓๓๐) จึงบากรากของทัพเรือ ๓๐๐ ลำเศษ พล
 ทหารประมาณ ๕๐๐๐ มาทางทะเล และพักที่เมืองชล-
 บุรี ทราบว่าพระยาอนุราช, หลวงพลและขุนอินเชียง
 ยังไม่ละพยศอันร้าย จึงให้เอาพระยาอนุราชเข้าเครื่อง
 พันธนาการถ่วงน้ำเสีย ส่วนหลวงพลกับขุนอินเชียงให้
 ประหารชีวิต แล้วทั้งคนอินรักษาเมืองชลบุรีแทน แล้ว
 ยกทัพเข้ามาถึงปากน้ำสมุทรปราการ และเมืองธนบุรี

(๓) นายทองอิน ซึ่งพระม้ายังไว้ให้รักษาเมืองธน-
 บุรี ยกพลออกต่อสู้กับแตกพ่าย จับตัวนายทองอินได้
 ให้ฆ่าเสีย กรมการจึงลอบหนีออกจากเมืองธนบุรีไปแจ้ง
 ให้สักพระนาคองค์ที่ค่ายโพธิ์สามต้นทราบ สักจึงจับ
 กองทัพให้หม่องญาเป็นแม่ทัพ ยกทัพเรือมาตั้งรับอยู่ที่
 พระเนียบก พระเจ้าตากให้ยกกองทัพเรือขึ้นไปกรุง
 ศรีอยุธยาในเวลากลางคืน หม่องญารู้ข่าวว่า ทัพพระ-
 เจ้าตากยกขึ้นไปถึงกัเกรงกลัว ถอยหนีไปค่ายโพธิ-
 สามต้น

(๔) พอรุ่งเช้าในเกื่อนสิบสองขึ้นนั้น ยกพลเข้า
โจมตีค่ายโพธิ์สามต้นฟากตะวันออกแตก จึงไปรุดให้
ทำนบไคฟาค่ายนั้นค่ายใหญ่ ทางฟากตะวันตกซึ่งสู้กับพระ
นายกองอยู่นั้น กองทัพพระยาพิพิธ พระยาพิชัย ยก
เข้าตีค่ายประชิดที่วัดกลางห่างค่ายประมาณ ๘-๘ เส้น
จึงให้กองหน้าเข้าโจมตี พระนายกองต่อสู้จนตายใน
ที่รบ พระองค์ก็ไล่ค่ายโพธิ์สามต้น ส่วนหม่องญานนั้น
หนีไป

(๕) เมื่อไล่ค่ายโพธิ์สามต้นแล้ว จึงเสด็จเข้าไป
ประทับที่เรือนพระนายกอง พระยาธิเบศร์ ซึ่งตกอยู่
ในค่ายก็มาถวายบังคมต้อนรับ ใ้ทรงเห็นราชตระกูล
และข้าราชการเก่า ที่ตกอยู่ในค่ายนั้นก็ทรงพระกรุณา
สงสาร จึงพระราชทานทรัพย์สินสิ่งของให้เป็นอันมาก

(๖) แล้วเสด็จเข้ามาถึงพลับพลาในพระนคร ไปรุด
ให้ขับพระศพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งพระนายกองไล่ลงไว้
เชิญลงพระโกศซึ่งทำพอเป็นสังเขป และจัดการถวาย
พระเพลิง

๕. ตั้งกรุงธนบุรี

(๑) เมื่อพระเจ้าตากถวายพระเพลิงพระศพพระเจ้าแผ่นดิน พระที่นั่งสุริยามรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) เสร็จแล้ว ก็เที่ยวประพาสทอดพระเนตรทั่วพระนคร เห็นอ่าวสาบ่านเรือน และ ปรางสาททำหนักใหญ่ น้อยทั้งปวง ที่ข้างหน้าข้างในภายในกรุงนั้น เพลิงไหม้เสียข้าง ยี่สิบ ก็ยังมี จึงทรงพระดำริจะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ทั้งจะรวบรวมไพร่ฟ้าประชาชน สมณพราหมณาจารย์เข้ามาอยู่ในพระนครคามเดิม แล้วเสด็จเข้าไปประทับแรมอยู่ ที่พระที่นั่งทรงปืน ในพระราชวังหลวง ๓ คืน ทรงพระสุบินว่า พระมหากษัตริย์แต่ก่อน ๆ มาชัยได้เสีย มิให้อยู่

(๒) ครั้นรุ่งขึ้นจึงตรัสเล่าพระสุบินให้ขุนนางข้าราชการทั้งปวงฟังและว่า “เมื่อเจ้าของเดิมท่านยังหวง แหนดอยู่แล้ว เราชวนกันไปสร้างเมืองธนบุรีอยู่เถิด”

(๓) ครั้นเสร็จให้เลิกกองทัพ กวาทค์อันราษฎร
และสมณพราหมณาจารย์ กับทั้งโยวราชัตติยวงศ์
ที่เหลือน้อยนั้นเสด็จกลับลงมาตั้งอยู่ณเมืองธนบุรี และ
ให้ไปเที่ยวสืบหาพระญาติพระวงศ์ของพระองค์ ซึ่ง
พลัดพรากจากกันไป ไปไต่มาหากลพบรู้ รวบรวมอยู่ที่
เมืองธนบุรี แล้วให้ปลูกสร้างพระราชวัง และพระ
ตำหนักข้างหน้าข้างในใหญ่่น้อยทั้งปวงเสร็จบริบูรณ์ใน
กัน พ.ศ. ๒๓๓๐ นั้น (บัณฑิตสมัยอุททิศกักราช ๓๓๓๐)

(๔) แล้วข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกันอัญเชิญ
พระเจ้าตากขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษกเป็น
พระเจ้าแผ่นดินครองกรุงธนบุรีในขึ้นเอง พระนามที่
เราเรียกกันคือปากว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือ
สมเด็จพระเจ้าตาก (สีน) แต่ในพระราชพงศาวดาร
เรียกว่าสมเด็จพระบรมราชา

(๕) เมื่อได้ทรงราชย์แล้ว โปรดฯชุบเลี้ยงแต่งตั้ง
ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยครบตามตำแหน่งตามพระราช
ประเพณี

พระมหามนตรี กราบทูลขอไปรับหลวงยกบัตรเมือง
ราชบุรี ผู้เข้าถวายตัวทำราชการด้วย ก็ไปรื้ออนุญาต
 ให้รับเข้ามา แล้วตั้งให้เป็นพระราชวรินทร์ นายทหาร
 เอกของพระเจ้าตากมี ๒ คือ พระราชวรินทร์กับพระมหา
 มนตรี (ภูภาคผนวก)

ตอนที่ ๒

จัดการบ้านเมือง

๑. ก๊กต่าง ๆ

เมื่อกองเสียแก่พระมาช้านักแล้ว มีผู้คิดตั้งตัวขึ้น
เป็นก๊กเป็นเหล่าหลายพวก แต่ที่ใดตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่
และที่สำคัญ ๆ มี ๕ ก๊กด้วยกัน คือ :-

(๑) ก๊กเจ้าพระยาพิษณุโลก (เรื่อง) ตั้งตัวเป็น
ใหญ่อยู่ที่เมืองพิษณุโลก อาณาเขตค้ำทางใต้จรดแกน
นครสวรรค์กับแควปากน้ำโพ ทางเหนือจรดแกนของ
เจ้าพระฝาง

(๒) ก๊กเจ้าพระฝาง (มหาเวื่อนเป็นพระสังฆราชา
เมืองสวางคบุรี ตำแหน่งพระราชาคณะ) ไม่ได้สืบ
จากบรรพชิต คงครองผ้ากาสาวพัตร์อยู่ แม้แต่สมักร
พรรคพวกก็เป็นพระสงฆ์สามเณรตลอดทั้งนั้น ตั้งตัว

เป็นใหญ่อยู่ที่เมืองสวางคบุรี มีอาณาเขตต์ตั้งแต่เหนือ
เมืองพิษณุโลกขึ้นไปจนถึงแดนลาวกับแควน้ำพิง (เมือง
สวางคบุรีหรือเมืองฝางนี้ ไม่ใช่อำเภอฝางในมณฑล
พายัพเวลานี้ เมืองนี้เป็นเมืองเก่าและร้างไปแล้ว กว
เมืองสวางคบุรีตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านไฟไหม้ ในอำเภอแสน
ตอ จังหวัดอุตรดิตถ์ วัดที่เจ้าพระฝางอยู่เรียกว่าวัด
พระฝาง คงมีปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่เป็นวัดร้าง
ยังมีปูชนียวัตถุเหลืออยู่ ชาวจังหวัดอุตรดิตถ์มีงาน
นมัสการประจำปีทุกปี)

(๓) ก๊กเจ้านคร (คือหลวงนายสิทธิเป็นพระปลัด

๓๐

เมืองนครศรีธรรมราช ภายหลังเมื่อพระยานครเก่าต้อง
โทษจึงได้เป็นเจ้าเมืองแทน) ทั้งตัวเป็นใหญ่อยู่ที่เมือง
นครศรีธรรมราช มีอาณาเขตต์แผ่ออกไปจนถึงเมือง
แขก (ปัตตานี) ภายในจนถึงเมืองชุมพร คนทั้งหลาย
เรียกว่า เจ้านคร

(๔) กั๊กกรมหมื่นเทพพิพิธ (เป็นโอรสของพระเจ้า

๓๓

พระบรมโกศ พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าแขกหรือ
พระองค์แขก) คงตัวอยู่ที่เมืองพิมาย มีอาณาเขตต์
ฝ่ายเหนือต่อแดนเวียงจันทน์ ฝ่ายใต้ต่อแดนสระบุรี
และแคว้นาสัก คนทั้งหลายเรียกกันว่า เจ้าพิมาย

(ในเรื่องเวรขมพระม้าวว่า “—ออกผนวชในแผ่นดิน
พระเจ้าเอกทัศ แล้วก็กรำยค่อแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดิน
จึงให้เขาไปปล้นยี่เกาะลังกา เมื่อพระเจ้าอลองพญา
มาตีเมืองไทย ท่านทราบดีว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก
จึงกลับมาเมืองไทย มาถึงเมื่อพระเจ้าอลองพญาเลิก
ทัพไปแล้ว สมเด็จพระเจ้าเอกทัศให้คุมตัวไว้ที่เมือง
มรวีค ครั้นพระม้าวตีเมืองมรวีคคราวหลัง จึงหนีเข้ามา
อยู่เพ็ชรบุรี จึงโปรดให้เขาไปคุมไว้ที่เมืองจันทร์ จน
กระทั่งพระม้าวมาล้อมกรุง กรมหมื่นเทพพิพิธเกลี้ยกล่อม
พวกกรมการและชาวเมืองชายทะเลตะวันออก ยกเข้า
มาช่วยรบพระม้าว เข้ามายังอยู่ที่เมืองปราจีนบุรี ให้

ตั้งทัพหน้าอยู่ที่ปากน้ำโยทะกา พระม่ายกกongทัพไปตี
 กองทัพหน้าแตก ท่านจึงหนีไปเมืองนครราชสีมา—”)
 ใ้ความช่วยเหลือจากพระพิมาย เจ้าเมืองพิมาย จึง
 ตั้งตัวไว้

(๕) ถัดสมเด็จพะเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน)
 ไปชุมพลอยู่ที่เมืองชลบุรีก่อน ภายหลังจึงยกไปตีเมือง
 จันทบุรีไว้ และตั้งตัวอยู่ที่นั่น ถัดกันสำคัญมาก เพราะ
 เป็นกักตัวไว้ทำเกียรติประวัติไว้ในพงศาวดารมากมาย
 (สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกจาก กรุงศรีอยุธยา ก่อน
 กรุงเสียแก่พม่าราว ๒ เดือน กรุงเสียแก่พม่าใน
 เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๓๐ ฉะนั้นพระองค์ก็ออกจาก
 กรุงราวเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๐๘)

ทางกรุงศรีอยุธยา นั้น พม่าให้ตั้งพระนายกองคุม
 พลประมาณ ๓,๐๐๐ คน ตั้งอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น เพื่อ
 คอยเก็บกวาดทมิฬสมบัติ สะเบียงอาหารและผู้คน
 พระนายกองจึงให้นายทองอินซึ่งเป็นคนไทย ไปรักษา

เมืองธนบุรีไว้ เพื่อเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้าด้วย จึงเป็น
เสมือนหนึ่งว่า พระนายกองค์นั้นนายทองอินเป็นกัก
หนึ่งด้วย

๒. การปราบก๊กต่าง ๆ

เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกิจอันต่อเนื่องกันพิชิต
ปราบดาภิเษก มีการให้ทาน, ตั้งข้าราชการ, ตั้ง
พระราชาคณะ และเกลี้ยกล่อมน้ำใจพลเมือง ตลอดจน
จนยื่นบำเหน็จแก่ทหารเสร็จแล้ว จึงเตรียมการปราบ
ก๊กต่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ต่อไปคือ :-

(๑) ไปปราบก๊กเจ้าพระยาพิชัยโลกครั้งแรก ใน
พ.ศ. ๒๓๓๐ ยกกองทัพขึ้นไปถึงค่ายดงเกยชัย เจ้าพระยา
พิชัยโลก ให้หลวงโกษา (ยัง) ยกกองทัพมารบ
เป็นสามารด ข้าศึกจึงขึ้นมาถูกพระสงฆ์ข้างซ้ายต้อง
ถอยทัพกลับไปกรุงธนบุรี

(๒) ครั้นหายประชวรแล้ว จึงยกไปตีก๊กเจ้าพิมาย
ฝ่ายเจ้าพิมายยกทัพมาตั้งรับอยู่ที่ด่านเรือหอทางหนึ่ง

ทางด่านขุนทดอีกทางหนึ่ง พระองค์ยกไปด่านต่อหอ
ให้พระราชวรินทร์กับพระมหามนตรี ยกไปทางด่าน
ขุนทด ในที่สุดได้ชัยชนะทั้งสองแห่ง เจ้าพิมายหนี
ไปทางแควนครราชสีมาคนหุด ชนชนะชาวเมืองนคร
ราชสีมาตามมาได้ ให้สำเร็จโทษเจ้าพิมายเสีย
แล้วจึงให้ชนชนะเป็นพระยาตำแหน่งสงคราม ครอง
เมืองนครราชสีมา

(๓) ปลาย พ.ศ. ๒๓๓๓ ไปรบให้เจ้าพระยาจักรี

(แขก) กับพระยาบรมราช พระยาศรีพิพัฒน์ พระยา
เพ็ชรบุรี ยกไปตีเมืองนครศรีธรรมราช แต่ไม่สำเร็จ
เพราะแม่ทัพนายกองแตกสามัคคีกัน ครั้นถึงเดือนแปด
ข้างแรม พ.ศ. ๒๓๓๒ พระองค์ยกกองทัพเรือออกจาก
กรุงธนบุรี ออกปากน้ำเมืองสมุทรสงคราม ออกทะเล
ตรงไปตำบลบางทะลุ ไซยา ให้หุยกประภัยที่ท่าพุมเรียง
แล้วให้พระยาพิชัยราชาสมทบกับกองทัพเจ้าพระยาจักรี
ยกไปทางบกตีเมืองนครให้แตก ส่วนพระองค์เสด็จ

บาตราโดยทางทะเลต่อไป ถึงตำบลปากทางคูหา แล้ว
เร่งไปถึงปากน้ำเมืองนคร ฯ

วันพฤหัสบดีที่เดือนสิบ เดือนขึ้นยกยกเข้าที่เมือง
นคร ฯ เจ้านครแต่งตั้งให้เจ้าอปรวษยักกกองทัพออกมาตั้ง
รับที่ท่าโพ ก็พ่ายแพ้นแก่กองทัพหลวง เจ้านครพา
ครอบครัวหนีไปเมืองสงขลา และหนีต่อไปเมืองปัตตานี
ไปรบกให้เจ้าพระยาจักรีกับพระยาพิชัยราชาไปตามจับ
ให้ได้ ส่วนพระองค์เสด็จโดยทางชลมารคจนถึงสงขลา
เสด็จขึ้นประทับในเมือง เมื่อใกล้ตัวเจ้านครมาแล้ว ก็
เสด็จกลับมาเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นเสร็จราชการ
เมืองนครแล้ว พอถึงเดือนสมันนั้นก็เสด็จออกจากเมือง
นครศรีธรรมราช ถึงกรุงธนบุรีโดยสวัสดิภาพและเอา
เจ้านครมากรุงด้วย

๓๒

(๔) บัชาต พ.ศ. ๒๓๓๓ เจ้าพระฝาง ซึ่งตั้งตัว
อยู่ที่เมืองสวางคบุรีนั้น คิดซึกเหิมใจ เทียวยกกองทัพ
ลาคกระเวนตีเอาเข้าปตาอาหารของราษฎร จนถึงเขตต์
เมืองอุทัยธานี

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดให้พระยาพิชัยราชา
 เจ้าพระยาบมราชยกตัวขึ้นไปก่อน พอถึงเคียนแปก
 ยืนเสด็จโดยทางชลมารก ถึงปากน้ำพิงในเคียนเก่า
 เจ้าพระฝางให้หลวงโกษา (ยัง) มาตั้งรับอยู่ที่เมือง
 พิชณุโลก ในที่สุดเลิกหนีไป พระองค์จึงเสด็จเข้าเมือง
 พิชณุโลก เสด็จพระราชสัพทออกห่มพระพรหมนิมิต
 ให้พระยาพิชัยราชายกเจ้าพระยาบมราชยกขึ้นไปตีเมือง
 สว่างคบุรี ส่วนพระองค์ยกไปทางเรือ ในที่สุดแม่ทัพ
 หน้าทั้งสองตีโคเมืองสว่างคบุรี เจ้าพระฝางหนีไปโค
 และเข้าลุดข้างเผือกไปด้วย ครั้นวันอาทิตย์เคียนเก่า
 ยืน หลวงคชศักดิ์ยกพระยาอินทรวชิร ภัยไ้ช้าง
 เผือกนั้นนำมาถวาย

คราวนี้ภัยไ้พรรคพวกของเจ้าพระฝาง คือ พระครู
 ภิรมานนท์ อาจารย์ทอง อาจารย์เงิน และอาจารย์เก็ก
 ให้ผลิตผ้าคลุมหัตถ์แล้วส่งมาใส่คุกไว้ณะกรง ครั้นจัก
 การหัวเมืองฝ่ายเหนือเสร็จแล้ว ก็น่านางพระยาเสวตร
 กิริณีกลับมายังกรุงธนบุรี (ก็ต่าง ๆ แดกหมด)

พระเจ้าย้ายสามองค์ออกจากหน้ กัหวเมืองรายทางประเษ
กันเข้ามาที่กรุงธนบุรี ไทยชนะอีก

(๔) บัมะแม พ.ศ. ๒๓๓๗ คราวอะแซหวุ่นกัหว
เมืองเหนือ ครังนี้เป็นครังสำคัญที่สุด ผลักกันแพ
ผลักกันชนะ เจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์เป็น
แม่ทัพฝ่ายไทย ครังนี้เจ้าพระยาจักรีแสดงฝีมืออย่าง
เต็มที จนอะแซหวุ่นกัหวอกัหว และเรียกชื่อเจ้าพระยา
จักรีว่า “พระยาเกษมศรีจักรี” แต่ในที่สุดไทยต้องทิ้ง
ค๕

เมืองพิษณุโลก เพราะอดอาหารและถูกล้อม เจ้า
พระยาทั้งสองจึงต้องดิหักออกมา แล้วพะม่าเผาเมือง
พิษณุโลกเสีย คงเหลือแต่วัดมหาธาตุ เท่านั้น
ค๖

(๕) บัวอก พ.ศ. ๒๓๓๗ คราวพะม่ายกมาตีเมือง
เชียงใหม่ ครังนี้เป็นครังที่สำคัญที่ไทยรบกับพะม่าในสมัย
กรุงธนบุรี

นอกจากที่รบกับพระม้าวรังสำคัญๆ นั้นแล้ว ก็มีการ
ทำศึกกันอย่างกระเส็นกระสายอีก ๓-๔ ครั้ง แต่ไม่สู้
สำคัญนัก (ในรัชกาลพระเจ้ามังระกับพระเจ้าอิงกา
เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระม้าว) ไทยได้ชัยชนะทุกครั้ง

๔. เกี่ยวข้องกับเชียงใหม่

(๑) เมืองเชียงใหม่เวลานั้น เป็นเมืองขึ้นของ
พระม้าว พระม้าวให้อาปรกามณี (ไปมยวงวน) เป็นเจ้าเมือง
เชียงใหม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่คนนั้นยกกองทัพมาตีเมือง
สวรรคโลก ดังนั้นพระองค์จึงยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่
ในรัชกาลทศก ศักราช ๓๓๓๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓) แต่ไม่ได้
เมืองเชียงใหม่ จึงยกทัพลงมาถึงท่าเมืองพิชัย แล้ว
ให้ยาตราของทัพเรือกลับกรุงธนบุรี คราวนี้ มังชัย
เจ้าเมืองแพะขอสวามิภักดิ์

(๒) พ.ศ. ๒๓๓๘ (บวศ ศักราช ๓๓๓๘) ยกกองทัพ
ไปตีเชียงใหม่ครั้งที่ ๒ จึงได้เชียงใหม่สมประสงค์
ไปสุพรรณ ไปมยวงวน หนีไป ได้ลำปาง ลำพูน น่าน ไว้

ในอาณาจักร เสรีสงครามเชียงใหม่แล้ว พระเชียง
ทอง บอกข้าราชการไปว่า พระม้ายกเข้ามาทางด่าน

แม่ลำเมา ^{๓๗} จึงเสด็จยกทัพลงมาเมืองตาก ^{๓๘} ตั้งทัพอยู่

บ้านระแหง คอยสกัดทัพพระมาแตกไป แต่เรือพระที่นั่ง
ยังจอดอยู่ที่ท่าสวนมะม่วงบ้านระแหง ยังไม่ทันขึ้นไป

รบเสด็จถึงเมืองตาก ^{๓๘} เสรีศึกพระมาแล้วจึงเสด็จกลับ
กรุงธนบุรี

. ๕. เกี่ยวกับกรุงศรีสัตนาคนหุต

เมื่อ ยี่สิบ สัมฤทธิศก ศักราช ๓๓๕๐ พ.ศ. ๒๓๒๓
ทำสงครามกับกรุงศรีสัตนาคนหุตได้ชัยชนะ เจ้าพระ

ยาจักร ^{๓๘} ซึ่งไปเล่นเป็นสมเ็จเจ้าพระยามหากษัตริย์
ศึกแล้วนั้น กับเจ้าพระยาสุรสีห์ ^{๓๙} ไปเป็นแม่ทัพ (เรื่อง
เจ้าพระยาจักรี ^{๔๐} มีอธิบายในตอนที่ว่าด้วยหลวงยกบัตร
เมืองราชบุรี) ในคราวนี้ได้พระแก้วมรกตมาด้วย

แล้วเชิญลงมาไว้ณกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต
หนีไปอยู่เมืองคำเก็ก จับตัวไม่ได้

๖. เกี่ยวข้องกับเขมร

(๓) บัณฑิต พ.ศ. ๒๓๓๒ ทางเขมรมันมีเหตุขึ้น
คือนักพระองค์คน หนึ่งมีชื่อออกอย่างว่า “พระอภัย
ราชา” ไปขอกองทัพญวนมาตีนักองค์พระรามายักษ์
ที่เมืองพุทไธเพชร นักองค์พระรามายักษ์สู้ไม่ได้ จึง
พาครอบครัวหนีเข้ามาพึ่งโพธิสมภารณกรุงธนบุรี ไปรบกวน
ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ท่ามกลบ้านเขมรทุกวันนี้ (อยู่ใน
อำเภอบางซื่อ จังหวัดพระนคร) จึงให้พระยาอภัย
รณฤทธิ์ พระยาอนุชิตราชา ไปตีเอาเมืองพุทไธเพชร
คืนให้แก่แก่นักองค์พระรามายักษ์ แต่คราวนี้ยังไม่ได้เมือง
พุทไธเพชร (บันทึกตรงกับทรงตั้งสมเด็จพระพันปีหลวง

๒๓

เป็นกรมพระเทพามาตย์)

(๔) บัณฑิต ศักราช ๓๓๓๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔)
ไปรบกวนให้เจ้าพระยาจักรี เป็นแม่ทัพยกไปทางบก ส่วน

พระองค์เสด็จ ยাত্রาทัพทลงไปทางทะเล และได้
เมืองพุทไธพัธสมประสงค์ จึงโปรดให้นักร้องพระ
รามาธิบิไปครองเมืองพุทไธพัธ เป็นใหญ่ในกัมพูชา
ประเทศเหมือนแต่ก่อน ประเทศเขมรจึงเป็นประเทศ
ราชชนนแก่กรุงธนบุรีแต่บัดนั้นมา

(๓) ครั้นต่อมา บัชวาทิศก ศักราช ๓๓๔๒ (พ.ศ.
๒๓๓๓) พ้าทะละทะ (มู) พระยาตากาโหม (ฮู)
พระยาเคโฮ (แทน) และพระยาแสนท้อฟ้า (พาง)
คบคิดกันเป็นกบฏ ยืนนักร้องพระรามาธิบิฆ่าเสีย
แล้วเอาราชบุตร ราชธิดาของพระอุทัยราชามาแต่เมือง
ยาพระนม มาไว้ที่เมืองพุทไธพัธ แล้วขุนนางทั้งสี่
ช่วยกันว่าราชการแผ่นดิน

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้า
พระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพใหญ่ ให้เจ้าพระยา
สุรสีห์เป็นแม่ทัพหน้า ยกไปปราบ พวกทั้งสี่ไม่สู้รบ
หนีไปเมืองพนมเปญ ขอกองทัพญวนมาช่วย การศึก

ยังพิพพันกันอยู่ ยังเอนมีเหตุยุ่งยังเกิดขึ้นทางกรุง
อนบุรี

๗. เกี่ยวข้องกับญวน

(๑) ประเทศญวนเกิดลาภ เนื่องจากอ้ายหยาก
ไกรบ่าเป็นต้นเหตุ เจ้านายต่างเกิดกร้อนหนีไป ส่วน
องค์เชียงซุนนั้นหนีมาอาศัยพระยาราชานครศรีอยุธยาที่
เมืองพุทไธมาศ พระยาราชานครศรีอยุธยาพาองค์เชียง
ซุนหนีเข้ามาพึ่งโพธิสมภารณกรุงอนบุรี แล้วไปรកให้
วัยไว้ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา
(ตรงที่เรียกว่าบ้านญวนเวลานี้) ภายหลังองค์เชียงซุน
ไม่สวามีภักดิ์ จึงไปรកให้ประหารชีวิตเสียทั้งพรรคพวก

(๒) องค์เชียงลือ (พงศาวดารฉบับพระราชหัตถ
เลขาว่า “เป็นหลานองค์เชียงซุน”) ทั้งตัวไก่อและ
เป็นใหญ่อยู่ณเมืองไซ่ง่อน (ตอนที่ฟ้าทะละทะ (มู)
กับพรรคหนีไปเมืองพนมเปญ แล้วบอกขอกองทัพญวน

มาช่วยนั้น ก็ออกกองทัพขององค์เจ้าเชียงใหม่) ญวนไต่ยก
กองทัพมาช่วยเขมรรบไทยด้วย แต่พอถึงทางกรุงธนบุรี
เกิดวุ่นวาย ฝ่ายไทยจึงต้องเลิกทัพกลับ

ตอนที่ ๓

พระราชกรณียกิจอื่นและเหตุการณ์บางอย่าง

๑. การบำรุงพุทธจักร

(๑) เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในพ.ศ. ๒๓๓๐
ถึงคราวแล้ว ครั้นนั้นสงฆ์มณฑลในประเทศไทย
ก็ยับเยินทั้งที่พม่าทำลายและทั้งที่ไทยเกิดรบพุ่งกันเอง
ไม่ว่าคณะสงฆ์และคณะราษฎรต่างก็ได้รับความเดือดร้อน
จนพระเจ้าตากได้รวบรวมคนไทยขึ้นใหม่ และตั้งเมือง
ธนบุรีเป็นราชธานี พระสงฆ์ราชาคณะที่ทรงคุณธรรม
ก็หาไม่ได้สักองค์เดียว พระที่เป็นสมเด็จพระสังฆราช
ครั้งแรก คืออาจารย์ทองทิ วัคประทุม เป็นองค์ที่ ๑
องค์ที่ ๒ คือพระอาจารย์สี วัคพะณัญเชิง และองค์ที่ ๓
คือพระสังฆราช (จีน) แต่เดิมเป็นพระครูสุธรรมวิราช
มทามนี้ ซึ่งในทำเนียบว่าเป็นเจ้าคณะเมืองระยอง

(๒) พระองค์พยายามที่จะตั้งสงฆ์มณฑลให้มั่นคง

๒๒

ตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้ตั้งพระราชาคณะ
ออกไปจัดการสงฆ์มณฑลตามหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพราะ
พระสงฆ์ทางเหนือเกิดปรวนแปรครั้งเจ้าพระฝางตั้งตัว
เป็นใหญ่ขึ้นแล้ว พวกของเจ้าพระฝางล้วนแต่เป็นพวก
อลัชชี ทั้งชาจากากกุปราชีกษัตริย์และชาจากาลิกษายท
ในพระพุทธศาสนา

๒๓

(๓) พระองค์ทรงชวนช่วย แสวงหา พระไตรปิฎก
มารวบรวมไว้ ได้มาจากนครศรีธรรมราชยัง จาก
เมืองสวางคบุรียัง ได้พระไตรปิฎกมาจากกรุงกัมพูชา
ยัง แล้วเอามาให้ผู้รู้คัดลอกใหม่ การบำรุงสงฆ์
มณฑลในสมัยนี้ยังไม่มั่นคง เพราะหาพระราชาคณะ
ที่ทรงคุณได้ยากประการหนึ่ง การสงครามเกี่ยวพัน
กับพระมัว และการเลาเลาภายในประการหนึ่ง และอีก
ประการหนึ่งนั้น พอจะตั้งตัวได้ พระเจ้ากรุงธนบุรี

ก็เกิดสัญญาวิปัสสนา กัดทำให้สังขมณฑลเสื่อมลงอีก

(๔) การก่อสร้างวัตถุต่าง ๆ ในรัชกาลนี้ ไม่ใคร่มี หากจะมีบ้างก็เป็นฝีมือเดา ช่างก็ ๆ ครั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นพระมอแก้วเอาไปเสียหมด คลอดคนฝ่ายพุทธจักร วัฑฒนาธรรมก็ไม่ใคร่ก่อสร้าง ต้องสมมุติเอาวัฑฒนาธรรมเป็นพระอารามหลวง (ยุคนั้นสถานหรือยุคนั้นวัตถุ ที่ไม่ใคร่มี) ชื่อวัฑฒนาก็อยู่อย่างเดิม เช่นวัฑฒนโพธิ์ วัฑฒนสถิต และวัฑฒนบางว่าเป็นต้น

๒. พระราชานิเวศน์

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สถาปนาเมืองธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว จึงทรงสร้างพระราชวังอยู่ที่ทุ่งน้ำว้า มีชื่อมโหฬารประสิทธิ์ ซึ่งเป็นโรงเรียนนายทหารเวรียกันพระราชวังนี้ เป็นที่อยู่พระมอแก้วกับวัฑฒนท้าวตาก (วัฑฒนโพธิ์โลก) อยู่ในเขตพระราชวัง ในสมัยกรุงธนบุรีจึงไม่มีพระสงฆ์ประจำอยู่ในวัฑฒนทั้งสองนี้ เพิ่ง

มีพระสงฆ์ไป ประจำอยู่ เมื่อรัชกาลที่ ๓ สมัยกรุง
รัตนโกสินทร์

๓. สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีสัญญาวิปลาส

(๑) พ.ศ. ๒๓๒๓ เมื่อพระองค์โปรดให้สมเด็จพระ
เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เฝ้ามั่นทัพใหญ่ ยกกองทัพ
ไปปราบกัมพูชาประเทศแล้ว ทางกรุงธนบุรีก็เกิด การ
ฉกัณเฑาะว์ต่าง ๆ เพราะสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงนั่ง
พระกรรมฐานเสียบพระสติจนถึงสัญญาวิปลาส สำคัญ

ว่าพระองค์ได้ ไสยาปัตติผล จึงประชุมพระราชาคณะ
พร้อมกัน และถามว่า พระสงฆ์ผู้ชราจะไหว้ภักุหัตถ์
ที่บรรลุนิสาบันได้หรือไม่ ไ้ พระราชาคณะที่มีศันทาน
โสดา ว่าไหว้ได้ ส่วนสมเด็จพระสังฆราช วัดบาง
ใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) พระพุทธานุรักษ์ วัด
บางวันนอย (วัดอมรินทราราม) และพระพิมลธรรม
วัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) สามพระองค์นี้ ว่า
ไหว้ไม่ได้ ถึงพระสงฆ์จะเป็นผู้ชรา ก็ยังอยู่ในอุคม

เพศอันสูง ทรงผ้ากาสาหวัด และพระพุทฺธปาวิสุทธศีล
อันประเสริฐ

(๒) สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระพิโรธ จึงให้
เอาพระราชอาชญา ๓ รูป กับสาธุศิษย์ไปลงทัณฑ์กรรม
ทั่วทั้งสี่ข้าง เฝ้านหลังองค์ละรอบที่ข้าง แล้วออก
จากสมณศักดิ์

(๓) จึงตั้งพระโพธิวงค์ เป็นสมเด็จพระสังฆราช
พระพุทฺธโฆษาจารย์เป็นพระวันรัต

(๓) บ้านเมืองเกิดลาภเกิดอริอัน คือฝ่าย
พระราชอาณาจักร ราษฎรได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ
เพราะพระเจ้าแผ่นดินไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม เชื้อพอง
๒๖

คนสอพลออยู่ยง คนก็ค้ำต้องถูกทำโทษ คนชั่วได้รัยคำ
ยกย่อง เป็นต้น ส่วนทางฝ่ายพระพุทฺธจักรนั้น พระ
พุทฺธศาสนาก็เศร้าหมองน่าสลดใจ

(๔) ในขณะที่บ้านเมืองเกิดวุ่นวายขึ้นเอง ทางกรุง
ศรีอยุธยา (กรุงเก่า) เกิดพวกเหล่าร้ายจับตัวผู้รักษา

กรุงและกรมการฆ่าเสีย พระองค์จึงให้พระยาสรวรค์บุรี
ขึ้นไปจับตัวพวกที่คบคิดกันของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ศรีอยุธยา แต่พระยาสรวรค์ไปเข้าตัวนายบุญนาคบ้าน
แม่ลาภกับขุนสร ยกกองทัพลงมากรุงธนบุรีล้อมกำแพง
วังไว้ และจับพระเจ้ากรุงธนบุรีไว้ พระองค์สารภาพ
รับผิดข้อไปบรรพชา พระยาสรวรค์ก็ยอม จึงทรงผนวช
ณโบสถ์วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) พอถึงวันเข้า
พรรษา พระยาสรวรค์จึงเข้าพระราชวังว่าราชการแผ่นดิน

(๕) พระยาสุริยอภัย (หลานสมเด็จพระเจ้าพระยา)
ซึ่งอยู่ณเมืองนครราชสีมา ได้แจ้งข่าวการจลาจลไปให้
สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ที่ยังอยู่ณเมือง
เสียมราฐ (ราช) ทรราช แล้วยกกองทัพจากนคร
ราชสีมามายังกรุงธนบุรี พระยาสรวรค์จึงเชิญมาปรึกษา
ราชการแผ่นดิน คิกรวบรวมไว้ถวายสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ
และให้สั่งพระเจ้ากรุงธนบุรีออกมานิพนธ์การไว้

(๖) ภายหลังพระยาสุรศักดิ์ศึกโกฏฐะเฮราช
สมขัติเสียบเอง จึงเกิดรบกันขึ้นกับพระยาสุริยธำมณี จน
สมเด็จเจ้าพระยาฯ กลับมาย่านเมืองจึงเรียวยธำมณี ข้า-
ราชการจึงอัญเชิญขึ้นว่าราชการแผ่นดิน พระยาสุรศักดิ์
กลัวความผิด จึงพาพรรคพวกมาอ่อนน้อม แล้วสมเด็จ
เจ้าพระยาฯ จึงให้เอาพระเจ้ากรุงธนบุรีไปสำเร็จโทษที่
ท้ายบ่อนวิชัยประสิทธิ์ เอาพระศพไปฝัง ณ วัดบางยี่เรือ

๒๖

ใต้ (วัดเกี้ยว กับที่ฝังพระศพกรมพระเทพามาตย์
พระราชชนนีของพระองค์) สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
มีพระชนมายุ ๔๘ ปี ครองราชสมบัติอยู่ ๓๕ ปี (คือ
ครองราชสมบัติ พ.ศ. ๒๓๓๐ และสิ้นพระชนม์ พ.ศ.
๒๓๖๕)

๔. ส่วนดีและส่วนเสีย

ก. ส่วนดี (ตันรัชชกาล)

(๑) สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ก่อกำเนิดไทยให้
กลับคืนเป็นอิสระภาพพ้นจากเงื้อมมือข้าศึก

- (๒) ใ้ป้รายข้าศึกศัตรูจนรายกาย บ้านเมือง
มีความสงบสุข ราษฎรใ้้ทำมาหากินทั่วหน้า
- (๓) บำรุงพระพุทธศาสนาใ้้เจริญรุ่งเรือง
- (๔) ใ้้เลี้ยงดูทะนุถนอถนอมตามความก่ความชอบ
ด้วยความเที่ยงธรรม

(๕) ถ้าใ้้ใ้้พระองค์ก่บ้านเมืองไว้ บ้านเมือง
ของเราจะเป็นอย่างไรก็ยังไม่ใ้้ได้ การที่เรายังคงเป็น
เอกราชมาจนทุกวันนี้ ก็เพราะพระ องค์ยอมสละ
เลือกเนื้อพร้อมด้วยพวกบรรพบุรุษของเราใ้้บ้านเมือง
ไว้ นับว่าประเทศสยามและคนไทยทุกคนเป็นหนี้
บุญคุณของพระองค์อยู่มากมาย

ข. ส่วนสืบ (ปลายรัชกาล)

(๑) ทำให้อาณาประชาราษฎร สมณพราหมณา-
ราชย์ ใ้้ได้รับความเกื้อหนุนต่าง ๆ ในปลายรัชกาล
ขณะที่พระองค์มีพระสติปัญญา

(๒) ทำให้พระศาสนาเศร้าหมอง เช่น ทำโทษพระสงฆ์ที่ไม่กราบไหว้พระองค์ และตั้งพระสงฆ์ที่ขอมกราบไหว้ ให้เป็นเจ้าพนักงานในกิจการต่าง ๆ ของบ้านเมือง ราษฎรที่นับถือพระพุทธศาสนามีความเศร้าสลดใจ เพราะเห็นการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาปรวนแปรไป

(๓) ข้าราชการและราษฎรบางคนที่ไม่มีความผิดก็ให้เขาไปคุมขังและทำโทษต่าง ๆ ฯลฯ

เหตุทั้งนี้เนื่องจากร่างพระองค์มีพระสติ^{๕๕}พิน^{๕๖}เพื่อน เห็นผิดเป็นชอบ (ตามธรรมดาคนที่เสียสติหรือที่เป็นโรคจิตย่อมจะทำอะไรผิด ๆ) ถ้าพระองค์มีสติวิบุรณอยู่จะไม่ทำเช่นนั้นเป็นอันขาด การทำความผิด เนื่องมาจากขาดสติสัมปชัญญะนั้น แม้กฎหมายก็ให้อภัย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาจักราชเจ้าของชาวเรา ยังทรงสรรเสริญสมเด็จพระเจ้า

กรุงธนบุรีมากที่เคี้ยว ถึงแก่ทรงพระราชดำริว่า “ตอน
เสียดพระสกินนั้นอย่าถือเลย ควรให้อภัย” เป็นต้น

เมื่อสรุปความแล้ว ข้าพเจ้าอาจกล่าวได้ว่า พระ
เกียรติคุณความดีของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น มี
น้ำหนักมากกว่าส่วนที่เสียเป็นแน่ ขอให้คนไทยทุกคน
จงระลึกถึงคุณูปการของพระองค์ไว้ชั่วกัลปาวสาน
เพราะในชั่วเวลาเพียงเล็กน้อยนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงธน
บุรีได้กู้ประเทศสยามให้พ้นจากอำนาจของพม่า ด้วย
ความบากแค้นแสนสาหัส ะหาพระเจ้าแผ่นดินพระองค์
ใด ซึ่งได้กระทำการสำเร็จยิ่งกว่าพระองค์ไม่มี ถ้า
ไม่ไ้พระองค์แล้ว ประเทศสยามจะเป็นอย่างไรต่อไป
อีก ก็ยังทราบไม่ไ้ ฉะนั้นจึงนับว่า พระองค์เป็น
พระเจ้าแผ่นดินที่มีพระคุณแก่ชาติไทยอย่างยิ่ง ควร
คนไทยทุกคนจะรำลึกไว้ และระลึกถึงพระเกียรติคุณ
ความดีของพระองค์ท่านเสมอ

๕. สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก

ทรงปราบดาภิเษก

(๑) เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ทรงทราบข่าวการรดาภิเษกทางกรุงธนบุรีแล้ว ก็ทรงให้เจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งอยู่ ณ เมืองพนมเพ็ญทราบ และให้กลับกรุงโดยเร็ว และให้พระยาอมราชยกกองเจ้าล้อมกรมขุนอินทรพิทักษ์ไว้อย่าให้รู้ความ แล้วบอกให้พระยาอรรมาที่เมืองกำแพงสวายรักรมขุนรามภูเบศรทำครยไว้ แล้วให้เลิกทัพกลับกรุงธนบุรี

(๒) สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้เสด็จทัพมาทางด่านจาวักถึงเมืองปราจีนบุรี แล้วข้ามแม่น้ำเมืองปราจีนฯ เมืองนครนายก ทักทางมาลงที่ทุ่งแสนแสน หลวงสรวิจิตรนายด่านเมืองสุโขทัยธานี (เวลานั้นลงมาอยู่กรุงธนฯ) ออกไปรับเสด็จที่ทุ่งแสนแสน พอถึงวันเสาร์เดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ ปีชานจัตวาศกศักราช ๓๑๔๔ ตรงวันที่ ๖

เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ก็เสด็จมาถึงกรุงธนบุรีพัก
 ตะวันออก (คือฝั่งพระนครปัจจุบัน)

(๓) พระยาสุริยธวัช ได้ปลุกพลับพลารับเสด็จที่
 ท่าวัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) ท้าวทรงกันดาล
 (ทองมอญ) ซึ่งเป็นใหญ่ในพระราชวัง ลงเรือพระที่นั่ง
 มาคอยรับเสด็จด้วย ครั้นเข้าไปเข้าพระราชวังแล้ว
 เสด็จขึ้นบนศาลาลูกขนมหาคไทย ข้าราชการทั้งหลาย
 ก็มาเฝ้ากราบถวายบังคม

(๔) พระยาศรคัลยพวก ก็เกรงกลัวพระเชชา-
 นภาพ ในที่สุดก็มาเฝ้าพร้อมด้วยขุนนางทั้งปวง

(๕) เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้รับเชิญและเสด็จ
 ขึ้นทรงราชย์ครอบครองสยามประเทศ และจัดการ
 กรุงธนบุรีเรียบร้อยแล้ว ก็ดำริจะย้ายกรุงธนบุรีมาสร้าง
 พระนครทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

(๖) ครั้นถึงวันอาทิตย์เดือน ๖ ขึ้น ๓๐ ค่ำขาน
 นั้นก็โคกตั้งพิธียกเสาหลักเมือง และดำเนินการสร้าง
 พระนคร และพระราชนิเวศมนเทียรสถานเสร็จแล้ว

จึงได้กระทำพิธีปราบคาถาเนกไทยสังเขป (จะกล่าวต่อ
ไทยละเอียดยในเล่มพงศาวดารกรุงเทพ ฯ)

๖. เรื่องนายขนมต้ม

นายขนมต้มเป็นคนไทย ถูกระฆ่าไปเป็นชะเลข
แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แกเป็นคนมีฝีมือในทางมวย
เมื่อพระเจ้าอู่ทองจะทำการยกทัพรบพระมหาเจดีย์เกศธาตุ
และให้มังสามโกษา นายขนมต้มได้ไปวิวัยมวยกับ
พระม่า ได้ชักกันหน้าที่นั่ง รวมพระม่าและมอญ
ที่นายขนมต้มได้ชักชนะ ๘-๓๐ คน พระเจ้าอู่ทอง
ครุสัสมรเสวีญฝีมือนายขนมต้มว่า ไทยมีฝีมืออยู่ทั่วตัว
มีแต่มือเปล่ายังสู้ได้ทั้ง ๘ คน ๓๐ คน เพราะเจ้านาย
ไม่ทำใจเสียบ้านเมืองแก่ข้าศึก ถ้าเจ้านายกลัวไหนเลย
จะเสียกรุง

คำกล่าวของพระเจ้าอู่ทองนี้ ก็มีความจริงอยู่บ้าง นี้
แสดงให้เห็นว่าคนไทยเรานั้นสามารถเพียงไร ถ้าได้
หัวหน้าที่ยกกองรบด้วยแล้ว ย่อมเอาตัวรอกนำไปสู่
ความสำเร็จ

๑. เรื่องไพร่หลวงและไพร่สม

เรื่องนั้หมายถึงพลทหาร แต่ไม่ไ้เข้าประจำการ
ฝึกหัดอย่างเค็ยวัน ทหารสมันั้นไ้จักออกกัน

(๑) ไพร่สม คือชายฉกรรจ์ที่มีอายุ ๑๘-๒๐ ปี
ไ้ขึ้นทะเบียนอยู่ในระหว่างฝึกหัดราชการทหาร

(๒) ไพร่หลวง คือคั้ที่เลือกจากไพร่สมเข้าเป็นพล
ประจำการ (ไพร่ทั้งสองนั้ไม่ไ้ใช้คนเลว ไ้คั้แค่คนไทย
ที่เป็นอิสสระแก่ตัวทั้งนั้น พวกทาส, ชะเลยหรือชาวต่าง
ประเทศไม่ยอมรับเข้าเป็นไพร่สองประเภทนั้เป็นอันขาด)

(๓) พวกไพร่ ๒ ประเภทนั้ต้องมียัญชี และ
เครื่องหมายไ้เป็นหลักฐาน จึงสักทังมียัญชีเลขหมู่
ยัญชีเหล่านั้ กรมพระสุรัสวดีเก็บไว้ (สุรัสวดี-สัสดี)
บางทีคนใดที่มีเหตุจำเป็นจะเข้ารับราชการเป็นไพร่หลวง
หรือไพร่สมไม่ไ้ ก็ต้องยอมเสียส่วย คือเสียเงิน
ให้แก่รัฐบาลแทนการเข้ารับราชการ จึงเรียกพวกนั้ว่า
“ไพร่ส่วย”

๘. การนับปีตามจุลศักราช

การเรียกนามปีตามเลขตัวท้ายของจุลศักราชนั้น มักจะปรากฏอยู่ในพงศาวดารต่าง ๆ ทยายแห่ง ฉะนั้นจึงขอบอกหลักไว้ดังต่อไปนี้ คือ.

เลขตัวท้ายเป็น ๑ เช่นจุลศักราช ๑๓๒๑ เรียกว่า “เอกศก”

เลขตัวท้ายเป็น ๒ เช่นจุลศักราช ๑๓๒๒ เรียกว่า “โทศก”

เลขตัวท้ายเป็น ๓ เช่นจุลศักราช ๑๓๒๓ เรียกว่า “ตรีศก”

เลขตัวท้ายเป็น ๔ เช่นจุลศักราช ๑๓๒๔ เรียกว่า “จัตวาศก”

เลขตัวท้ายเป็น ๕ เช่นจุลศักราช ๑๓๒๕ เรียกว่า “ปัญจศก”

เลขตัวท้ายเป็น ๖ เช่นจุลศักราช ๑๓๒๖ เรียกว่า “ฉศก”

เลขตัวท้ายเป็น ๘ เช่น รุศคักราช ๓๓๒๘ เรียกว่า
“สัปปศก”

๖ เลขตัวท้ายเป็น ๘ เช่น รุศคักราช ๓๓๒๘ เรียกว่า
“อัฐศก”

๖ เลขตัวท้ายเป็น ๘ เช่น รุศคักราช ๓๓๒๘ เรียกว่า
“นพศก”

เลขตัวท้ายเป็น ๐ เช่น รุศคักราช ๓๓๓๐ เรียกว่า
“สัมฤทธิศก”

ตัวอย่าง สมมุติว่า ปีจอ รุศคักราช ๓๓๒๘ ก็เรียกว่า
“^๖ปีจอ^๖อัฐศกรุศคักราช ๓๓๒๘” หรือ ^๖ปีจอ^๖อัฐศกรุศคักราช
๓๓๒๘ ก็คือ ให้อ่านชื่อปีนำหน้า ถัดไปบอกชื่อตามเลข
ตัวท้ายด้วยออกศักราชตามหลัง ถึงกล่าวนั้น

๖ รุศคักราช ๓๓๒๘ (พ.ศ. ๒๓๓๘) เป็นปีที่สมเด็จพระ
เจ้าตาก (สิน) ออกจากกรุงศรีอยุธยา และ รุศคักราช
๓๓๒๘ (พ.ศ. ๒๓๓๐) เริ่มต้นพงศาวดารกรุงธนบุรี และ
หมดใน รุศคักราช ๓๓๔๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๕

หมาเยหตุ พุทธศักราชมากกว่าจุลศักราช ๓๓๘๓ ปี
 เมื่อเรารู้พุทธศักราชเท่าไรแล้ว เรายก ๓๓๘๓ ลบ ผลลัพธ์
 ก็เป็นจุลศักราช และถ้ารู้จุลศักราชแล้ว ยากูรู้พุทธศักราช
 ก็เอา ๓๓๘๓ บวกก็เป็นพุทธศักราช

ตอนที่ ๔ ภาคผนวก

๑. เหตุที่เสียกรุงประกอบด้วยหลักฐาน

เหตุที่ต้องเสียกรุงเพราะ :-

(๑) การรักษาย่านเมืองครั้งนั้นอ่อนแอ

(๒) ข้าราชการแตกความสามัคคี ต่างคิดเอา
ตัวรอด

(๓) คนที่สิ้นศรัทธาไปมาก ก่อให้เกิดการรุมพุง
กลางเมืองเสมอ ๆ

(๔) ทาคนที่มีความรู้ความชำนาญในทางยุทธ
ศาสตร์ ในสมัยนั้นได้ขาด

(๕) คนที่มิชอบก็ช่วยเหลือบ้านเมืองไม่ได้เต็มที่
เนื่องจากการชิงชังกัน จึงทำให้คนก็เกิดที่อดอยาก หมด
ความมานะ

ตามเหตุผลที่ยกมานี้ มีข้อควรทราบ คือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ยังเป็นพระยาตาก (สิน) ทั้งคุณพระศพถูกหนีออกจากเมือง ในเวลาที่มีศึกติดพันอยู่นั้น เนื่องจากเกิดความขัดข้องตามข้อ ๕ คราวหนึ่งปรากฏตามพงศาวดารพระมอว่า พระองค์ออกไปรบที่ไค้ค่ายพระมอ แต่ผู้รักษาพระนครไม่ส่งกำลังลงไปช่วย ทั้งล่าถอยกลับมา อีกคราวหนึ่งถูกเกณฑ์ให้ออกไปคอยสกัดรบพระมอด้วยพระยาเพชรบุรี ที่ตำบลวัดใหญ่ พอพระมอมาพระองค์เห็นเหลือกำลังที่จะรบเอาชนะได้ แต่พระยาเพชรบุรีไม่ฟัง ชื่นยกไปรบก็เสียที่พระมอ พระยาเพชรบุรีตายในรบ พระองค์จึงถูกหาว่าละทิ้งพระยาเพชร ๑ ให้เป็นอันตราบ และอีกคราวหนึ่งก่อนเสียกรุงเสีย ๓ เดือน พระองค์เข้าอยู่ในใหญ่ยิงข้าศึกก่อนบอกคำลาลูกขุน จึงถูกภาคทัณฑ์ ทั้งนั้นเห็นเหตุให้พระองค์ที่พระทัย จึงตกลงพระทัยแน่ว่า ถึงแม้จะอยู่ทั้งหน้าช่วยรบพุ่งเพื่อรักษาพระนครสักเพียงไรก็ตาม

ลงท้ายก็จะต้องเสียกรุง เพราะความอ่อนแอของผู้
บัญชาการพระนครเย็นแน่ จึงได้รวบรวมทรัพย์สมบัติ
และสมัครพรรคพวกประมาณ ๓,๐๐๐ คนหนีออกจาก
ค่ายวัดพิชัย

เรื่องยิงปืนใหญ่ไม่บอกศาลาลูกขุน

ข้อความตอนนั้นเกี่ยวพันกันอยู่ จึงนำมากล่าวไว้
ด้วย คือ ในกฎหมายเทศความทรงจำของกรมหลวง
นรินทรเทวี ซึ่งมีพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่า พระราชทานเป็นพระบรมราชาธิบาย
กำกับไว้ ดังนี้

ความจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า “ประยูร
ทุกหน้าที่มีให้ยิงข้าศึก” พระราชวิจารณ์ว่า “เรื่อง
ยิงปืนไม่เป็นปลายกรุงเก่านี้ ดูเล่าต่อกันมานานัก
เกรงสาครราชูเห็นจะชักสนมากอย่างไขว้ไขว่กัน มี
ปืนไม่มีลูก มีลูกไม่มีปืน ฮาวจที่ขายออกมาก็ชำรุด
ทรุดโทรม ยิงเขาไปยิงก็จะเกิดอันตรายเนื่อง ๆ แดก

บ้าง ทกรว้างบ้าง บึงไม่ออกบ้าง บึงไม่ไค้บ้าง เข็กล
ชยาก เห็นการบึงขึ้นใหญ่ยากเสียบเต็มที คราวนี้ก็
เลอบกลว ไม่ไคร่จะมีไคร่กลวบ้างอยู่แล้ว ข้าเจ้านาย
และผู้ก็ักพากันสวังสวาท กลวอะไรทำอะไร ทั้งแต่
ฟ้าร้องเป็นคันไป เป็นปกติของผู้ก็ักชั้นนั้น”

ความของกรมหลวงนรินทร์เทวีว่า “แผ่นดินคัน
อยู่ทุกหนทั่วก็ักแล้ว ไค้บึงพระมาครั้งหนึ่ง ก็องคาคไทย
มิให้บึง ให้แจ้งศาลาก่อน พระมาล้อมไว้ ๓ ปี” พระ
ราชวิจารณ์ว่า “คำที่เรียกว่าแผ่นดินคัน หมาย
ความว่าเจ้ากรุงธนบุรี เรื่องที่เล่าต่อไป ถึงจะบึงขึ้น
ก็องคอกศาลา มิไค้ในก็องคาลัยกัน เช่นรทหมายเหตุ
หลวงอุดม และมีคำเล่าถึงเรื่องหม่อมทองหม่อมแมน
ซึ่งเป็นคนขวิญญ์อ่อนกลวขึ้น ซ่อนนัยว่าเป็นพระยาน อีก
เรื่องหนึ่ง”

ความของกรมหลวงนรินทร์เทวีว่า “แผ่นดินคัน
หนีออกจากเมือง ก็มีผู้คนพรรคพวก ๕๐๐ คน” พระ

ราชวิจารณ์ว่า “เจ้ากรุงธนหนีออกจากเมืองนี้ หนี
ออกทางตะวันออกเฉียงใต้ไปวัดพิชัย เห็นจะเป็นแห่ง
ที่พระม้ายางกว่าทางอื่น เพราะพระม้าย่างเข้ามาทางฝั่ง
ตะวันตก แล้วจึงเหิรโอบขึ้นไปทางเหนือ”

ความของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า “พระม้ายก
อุโมงค์เข้าเผาเมืองใต้บ้านวังหน้าก่อน” พระราช-
วิจารณ์ว่า “ที่ว่าพระม้ายกอุโมงค์ในที่นี้ ชุกวางลง
ไปตามริมกำแพงเอาเชื้อเพลิงเผาให้กำแพงทรุด คุ
เถอะพระม้ามันมีกำลังอะไร จะยกหักเข้าในกำแพงก็
ไม่ได้ คุเถอะชาวเมืองข้างนี้ให้พระม้ามันมาสูมไฟริม
กำแพงใต้ มันเหลวเข้าหากันทั้งสองฝ่ายเช่นนั้น”

ตามเหตุผลที่ยกมานี้ เป็นหลักฐานพอแล้วว่า
การที่สมเด็จพระเจ้าตาก (สิน) หนีออกจากเมืองใน
เวลาที่บ้านเมืองกำลังลุกไหม้ ก็เพื่อระคึกรักษาทวี
ไว้ก่อน ไม่ใช่ระคึกเอาตัวรอดแต่คนเดียว เพราะถ้า
ขึ้นอยู่ก็ไม่มีประโยชน์ อาจจะถูกพระม้าย่างคาบก็ได้

พระองค์ต้องการหาโอกาสมาแก้แค้นภายหลัง นั้น
แสดงให้เห็นคำที่คนมักพูดกันว่า “กรุงศรีอยุธยาไม่
สิ้นคนดี” เป็นความจริงเพียงไร

๒. พระยาตาก (สิน)

นามเดิมว่า “สิน” บิดาเป็นจีน เมื่อโตขึ้นได้
ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในกรมขุนพรพินิต เมื่อกรมขุนพร
พินิตได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้โปรด
ให้เป็นหลวงยกบัตรเมืองตาก ต่อมาได้เป็นเจ้าเมือง
ตาก รัชพรรษาศักดิ์ก็เป็นพระยาตาก แล้วต่อมาใน
รัชกาลพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (กรมขุนอนุรักษ์มนตรี)
โปรดให้ไปเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร เปลี่ยนราชทิน
นามเป็นพระยาวชิรปราการ แต่ยังไม่ทันได้ไปรับ
ตำแหน่งใหม่ พอดีพระเจ้ามังระเจ้าแผ่นดินพะม่าบกของ
ทัพพม่าล้อมพระนคร พระยาตากถูกเรียกเข้ามาช่วย
ราชการสงคราม จักการป้องกันพระนคร แต่เหลือ

กำลังที่จะต้านทานไหว จึงรวบรวมพลไทยจีนหนีไปอยู่
กันขุขี้ (ดังปรากฏในพงศาวดารแล้ว)

ภายหลังได้ยกราชธานีเขกเป็นพระเจ้าแผ่นดินนคร
กรุงธนบุรี เรียกกันว่าพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือพระเจ้า
ตาก (สิน) ตามพระนามบรรดาศักดิ์เดิม

พระองค์ท่านครองราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ถึง
พ.ศ. ๒๓๒๕ อยู่ในราชสมบัติ ๑๕ ปี

๓. การรวบรวมสมัครพรรคพวก

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตาก (สิน) จะออก

จากกรุงศรีอยุธยา มีข้อควรพิจารณาอยู่บ้าง คือ.

(๑) พรรคพวกมีทั้งไทยและจีน ตามพระราช
พงศาวดารกรุงธนบุรีว่า รวบรวมได้ครั้งแรกประมาณ
๓,๐๐๐ คน แต่บางแห่งว่ามี ๕๐๐ คน จึงได้กล่าวมา
แล้วแต่กัน ฉะนั้นในข้อนี้จึงลงมติเสียทีเดียวว่า พรรค
พวกของพระองค์ที่รวบรวมได้ครั้งแรกนั้น คงอยู่ใน
ระหว่าง ๕๐๐—๓,๐๐๐ คน

(๒) พรรคพวกเหล่านี้ ต่างก็เห็นพร้อมกันแล้วว่า พระองค์มีความสามารถพอที่จะนำพวกเขาไปสู่อิสรภาพได้ เพราะได้เคยเห็นความสามารถของพระองค์มาแล้ว ดังนั้นในเวลาเพียงเล็กน้อย จึงมีพรรคพวกได้เป็นจำนวนตั้งร้อยขึ้นไป อีกประการหนึ่ง หากเขาจะคงอยู่ในกรุงก็ไม่พ้นความลำบากหรือความตาย และไหนๆก็ได้ริบความลำบากมาแล้วก็ไปลำบากที่อื่นดีกว่า หรือถึงจะตายก็ยอมไปตายข้างหน้าดีกว่าที่จะตายเพราะมือพระม้า ชื่อนี้เป็นพยานให้เห็นอีกอย่างว่า “คนไทยมีนิสัยชอบความอิสระ ไม่ชอบอยู่ใต้อำนาจของคนต่างชาติ” นิสัยอันนี้ติดมาแต่บรรพบุรุษนานแล้ว และยังส่อให้เห็นว่า ถึงแม้คนไทยต้องการความเป็นไทยแท้ตัวกึก แต่ก็ยังต้องการหัวหน้าที่มีความสามารถเป็นผู้ปกครองอยู่เสมอ แต่ต้องให้เป็นคนไทยด้วยกันเท่านั้น ไม่อยากให้คนชาติอื่นมาเป็นนาย.

(๓) สมเด็จพระเจ้าตาก (สิน) เป็นถึงบุตรของ
 นายอากรใหญ่ พวกจีนจึงรู้จักแลนับถือ นอกจากนั้นยัง
 เป็นบุตรบุญธรรม ของเจ้าพระยาจักรี อัครมหาเสนาบดีผู้
 ใหญ่อีกด้วย ข้าราชการจึงเต็มใจยอมสวามิภักดิ์ และ
 พระองค์มีกำลังพระทัยกล้าแข็งยิ่งนัก จึงเป็นที่น่าเกรง
 ขามแก่ผู้น้อย.

๔. เหตุที่มุ่งไปยึดฉันทบุรีเป็นหัวรวมไพร่พล

ข้อนี้ก็น่าคิดอยู่บ้าง เพราะที่อื่น ๆ มีลมไป แต่
 เหตุใดจึงไม่ไป กลับมุ่งตรงไปสู่เมืองฉันทบุรีเท่านั้น
 เมื่อรวบรวมกรณีแวตล้อมแล้ว คงจะเนื่องจากเหตุ
 ดังต่อไปนี้.

(๑) มองเห็นทางที่จะเกลี้ยกล่อมพรรคพวกที่เป็น
 จีน ซึ่งตั้งตัวมาหากินอยู่แถบนั้นได้ง่าย ก็เห็นทางที่
 จะไปกำลังจากนายสำเภาจีนทางทะเลด้วย เพราะพระ
 องค์เองก็มีพวกพ้องที่เป็นจีนอยู่บ้าง

(๒) ทางที่จะไปนั้นสะดวก เพราะพระม้าว้าศึกทางนั้นยังเขายางอยู่ ปรากฏว่าตั้งแต่ยกไปทางกรุงจนถึงเมืองระบอง ใต้คือสู้กับพระม้าว้าเพียง ๒ ครั้งเท่านั้น คือที่ขานพรานนกกับที่ปากน้ำเจ้าโล้ และพระองค์ก็แตกทั้ง ๒ ครั้ง เพราะพระม้าม้ากำลังเล็กน้อย

(๓) พลเมืองและเสบียงอาหารแถบนั้นยังบริบูรณ์ เพราะพระม้าว้าไปไม่ถึงมากจึงยังไม่ถูกข้ายี้ ทั้งเห็นว่า เป็นทำเลที่เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง

(๔) ส่วนทางอื่นๆ มีอันตรายมาก เพราะพระม้าว้าศึกมีอยู่หลายแห่ง และผู้คนพลเมืองถูกข้ายี้หนเข้าเข้าข้างไปเสียมาก ถ้าขยับไปทางนั้นๆ จะได้รับความตึกฉกหลายประการ กว้างไพร่พลของพระองค์มีน้อยต้องการซ่อมกำลังไว้มาก่อน

(๕) เห็นว่าศัตรูภายในเมืองจันทบุรีมีน้อย พอจะปราบปรามได้ง่าย ซึ่งพอเหมาะแก่กำลังของพระองค์ที่มีพรรคพวกจำนวนน้อยเช่นนั้น

(๖) ต้องการรวบรวมไพร่พลให้ไ้ทั้งทางบกและทางเรือ เพราะท่านไ้กะโครงการไว้แล้วว่า จะอาศัยกำลังพลทางบกเท่านั้นไม่พอ ทั้งการที่จะยกมาตีเมืองธนบุรีก็ยากพระนาคองค์นั้น จะต้องยกมาทางน้ำเป็นเหมาะที่สุด

๕. นายสุจินตามหาดเล็ก

นามเดิม “บุญมา” เป็นน้องชายของหลวงยกบัตรเมืองราชบุรี ไ้สมัครเข้ารับราชการกับพระเจ้ากรุงธนบุรีตลอดรัชกาล เป็นกำลังประจำในชั้นซ้ายของพระเจ้ากรุงธนบุรี ไ้เลื่อนบรรดาศักดิ์ เป็นพระมหามนตรี, พระยาอนุชิตราชา, พระยาขมราช และเจ้าพระยาสุรสีห์พิณธุวานิชราช เป็นที่สุด (ตำแหน่งของท่านผู้นี้ ตามเรื่องเรารบพระม้าวา ไ้เป็นเจ้ากรมตำรวจ ราชวงพระตำรวจและเป็นเจ้าเมืองพิณธุโลก) ในรัชการที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร ไ้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

(วังหน้า) ซึ่งเรียกกันว่า กรมพระราชวังวรมหา
สุรสิงหนาท.

๖. ความเป็นไปของบ้านเมืองและราษฎร

เมื่อเสวยกรุง

ตอนนั้นได้กล่าวแล้วว่า พระม้าไท่ไผ่บ้านเรือน วัด
วาอารามและปราสาทราชวังนั้น เพราะพระม้าไม่ต้องการ
ให้ไทยตั้งตัวไต่อีก มีหน้ายังเข้าเที่ยวคืบคืบแย่งชิง
ทรัพย์สินสมบัติของพลเมืองอีกด้วย เมื่อบ้านแตกสาแหรก
ซากแล้ว ยังเข้าอกเข้าป้อลาอาหารด้วยเช่นนี้ ความระส่ำ
ระสายเกิดขึ้นต้องมีเป็นธรรมดา ต่างคนต่างก็ตะ
เกียกตะกายหนีภัย ไปซ่อนเร้นอยู่ตามป่าตามถ้ำทั้ง
แขวงกรุงและหัวเมือง ต่างออกอยากยากแค้นไปตามกัน
ฉะนั้นจึงมีการรบราฆ่าฟันกัน หมู่ใดพวกใดมีกำลัง
มากก็ชนะ พลเมืองทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนทุก
แห่ง เพราะจากหัวหน้าปกครอง.

๑. เรื่องวังและตำแหน่งข้างหน้าข้างใน

๑. วังหน้า (คือที่ตั้งพระราชวังจันทร์เกษมขัณฑ์) ตั้งอยู่ตำบลทอรัณชัย ทางตะวันออกของพระราชวังหลวงริมแม่น้ำ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา วังนี้สร้างเมื่อสมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นพระมหาอุปราช เป็นวังของกรมพระราชวังบวร (วังหน้า) แต่ภายหลังเจ้าวังหน้าไม่ได้มาประทับ จนถึงรัชกาลพระเพทราชา จึงให้หลวงสรศักดิ์ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวร มาประทับที่วังนี้ และเป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวร ในรัชกาลต่อ ๆ มาด้วย ตามจดหมายเหตุของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า “พระมาเฝ้าไฟเสาทางวังหน้าก่อน แล้วจึงเสาวังหลวงและที่อื่น ๆ” แต่วังหน้าไฟไม่ได้ไหม้หมดทุกแห่ง สถานที่ที่เป็นของเก่ายังเหลืออยู่ เช่นหอพิสัยสงฆารักษ์ เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ บางแห่งมีกำแพงพระราชวังเป็นคันได้ซ่อมแซมขึ้นใหม่ มีสิ่งปรากฏในพระราชวังขัณฑ์ทั้งของเก่าและใหม่ คือ

(๑) พลัษฏาคริมุข เป็นที่เก็บของโบราณ เรียก
ว่าพิพิธภัณฑ์วิทยา

(๒) หอพิสมัยสังฆารักษ์ เป็นหอสูงสำหรับส่อง
กล้องดูช้างศึกและดูดาว เป็นของเก่าใ้สร้างพร้อมกับ
วังนี้ ยั้กันชำรุดทรุดโทรมมากแล้ว

(๓) พระที่นั่งพิมานรัตยา เป็นศาลารัฐบาล
เวลานี้ (นอกจากนี้ยังมีตึกเป็นที่ทำการของรัฐบาลอีก
หลายตึก)

๒. พระราชวังหลวง หรือเรียกกันว่า พระราชวัง
โบราณ อยู่ท่าข้ามตลาดวาสุกรี ทางตะวันตกของวังจันทร์
เกษม (เหนือตลาดหัวรอไปทางกรมทหาร จังหวัดพระ
นครศรีอยุธยา) และอยู่ติดกับหนองโสน (บึงพระราม)
ในตำบลเวียงเหล็ก วังหลวงนี้พระมหากษัตริย์
ของวังที่ปรากฏอยู่เวลานี้ คือ

(๑) กำแพงวังภายนอกไม่มีแล้ว ภายในวัง
รกร้างว่างเปล่าขนาดใหญ่มาก

(๒) พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ มีแต่ฐานเป็น
รูปเนินดินสูงกว่าพื้นดินธรรมดา ว่าสร้างในรัชกาล
ของพระเจ้าทรงธรรม เกิมเรียกว่า พระที่นั่งโยธ
พิมานบรรยง

(๓) พระที่นั่งพิมานสมเด็จ สร้างในแผ่นดินพระ
ราเมศวร เห็นแต่ซากศิลาหักพังไว้

(๔) พลับพลาตรีมุข สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
พระบิรมหาราช โปรดให้สร้างไว้เป็นที่ประทับรับเวลา
พระองค์เสด็จ เวลานั้นยังค้ำอยู่ และเป็นที่อาศัยพักร้อน
ของผู้ไปเที่ยว

(๕) วัดพระศรีสรรเพชญ์ เกิมเป็นอาณาเขต
ของพระราชวัง ภายหลังยกให้เป็นวัด (ทำนองวัดพระ
ศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง
กรุงเทพฯ ๑ มั่น) กำแพงวัดนั้นยังคงเหลืออยู่บ้าง
มีทวารเจกีย์เหลืออยู่ ๓ องค์ คือ

ก. สร้างครอบพระที่นั่งไพชยนต์มหาปราสาท บรร
พระอัฐิสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถองค์หนึ่ง

ข. สร้างครอบพระที่นั่งไพฑูริย์มหาปราสาท บรรพ
พระอิฐสมเด็จพระอินทราชาองค์หนึ่ง (อยู่
กลาง)

ค. สร้างครอบพระที่นั่งโศภนวิมานมหาปราสาท บรรพ
พระอิฐสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ องค์หนึ่ง
(ทั้งสามองค์นี้ตั้งเรียงกันเป็นแถวหน้ากระดาน)

(๖) วัดมณฑลพิตร อยู่ติดกับวัดพระศรีสรรเพชญ์
มีกำแพงกัน วัดนี้ถูกพระม้าเผาไหม้ กิ่งเหล็กแต่เสา
อุโบสถกับพระประธานองค์หนึ่ง (พระประธานองค์นี้ทำ
ด้วยทองสัมฤทธิ์ สร้างในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม
เรียกว่า พระพุทธมณฑลพิตร) แขนงข้างหนึ่ง
แต่ครั้งเสียกรุง เพิ่งมาต่อขึ้นใหม่ด้วยศิเมนต์

๓. ที่ว่า “ กำหนักข้างหน้าข้างใน ” นั้น คือที่อยู่
หรือเรือนของเจ้านายข้างหน้าและข้างใน คำว่า “ ข้าง
หน้า ” หมายถึงเจ้านายฝ่ายผู้ชาย คำว่า “ ข้างใน ”
หมายถึงเจ้านายฝ่ายหญิง

ข้าราชการฝ่ายหน้า ก็คือ ข้าราชการฝ่ายซ้าย
และข้าราชการฝ่ายใน ก็คือ ข้าราชการฝ่ายหญิง

๘. การสร้างกรุงธนและความจำเป็น

(๓) ที่ตั้ง เมืองธนบุรีเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลบางกอก
ปากคลองบางกอกใหญ่ตรงวัดกุหาสวรรค์ (วัดศาลา
สี่หน้า) ในแผ่นดินสมเด็จพระชัยราชาแห่งกรุงศรี
อยุธยา โปรดให้ขุดคลองตักที่แม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่
ปากคลองบางกอกน้อยมา ถึงปากคลองบางกอกใหญ่
ผ่านหน้าวัดอรุณราชวราราม คลองนั้นนานเข้าเลยกลาย
เป็นส่วนของแม่น้ำเจ้าพระยาเกือบจะ เลื่อนเมืองธนบุรี
มาตั้งขอมปราการตรงวัดอรุณราชวราราม สมเด็จพระ
พระเจ้ากรุงธน ยกเมืองธนบุรี เป็นราชธานี ใน พ.ศ.
๒๓๓๐ มีวัดขนายอยู่ทั้ง ๒ ข้าง คือวัดอรุณราชวราราม
กับวัดโมฬีโลก (วัดท้ายตลาด) กรุงธนบุรีเป็นเมือง
หลวงอยู่ ณ พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นเวลานานถึง ๑๕ ปี

พระราชวังเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น คือที่

โรงเรียนนายทหารเรือตั้งอยู่ทุกวันนี้

เมื่อได้ตั้งกรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวงแล้วประมาณ ๔ ปี
จึงสร้างกำแพงพระนครด้วยไม้ทองกลาง

(๒) เหตุที่คงมาตั้งเมืองหลวงที่เมืองธนบุรีนั้น
เพราะเนื่องจากข้อต่อไปนี้ คือ

ก. กรุงศรีอยุธยาถูกไฟไหม้หมดแทบจะไม่มีชิ้นใด
ถึงจะซ่อมแซมขึ้นใหม่ก็จะต้องเปลืองทุนและแรงมาก
ทั้งไม่มีกำลังพอจะรักษา ขึ้นตั้งตัวอยู่กรุงศรีอยุธยา
คงเป็นอันตราย เพราะพระมหารัชนาทองเจ้ามาคิดเสียแล้ว

ข. เมื่อพระองค์ใดครองอยู่ที่พระที่นั่งทรงขนน ทรง
พระสุบินว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน ๆ มาขี้ไล่ (มี
ผู้ลงความเห็นว่าเป็นว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นว่าจะซ่อมแซม
ไม่ได้ก็เท่าเดิมเพราะขาดกำลังและวัตถุจึงอุบายว่าผัน
ตอนทรงพระสุบินนั้น มีเลศสำคัญ และเป็นพระบัญชา
อันสุขุมของพระเจ้าตากสินด้วย)

ค. เห็นว่าเมืองอนบุรีมีน้ำล้อมรอบ เหมาะสำหรับ
กำลังไพร่พลที่ยังน้อยอยู่ ไม่ต้องคิดรักษาป้องกัน
มากนัก ทั้งเป็นทำเลที่พอจะอาศัยทำนาได้และอยู่ใกล้
ทะเลด้วย

ข. เมืองอนบุรีเป็นเมืองเล็ก พอกำลังกองทัพ
รักษาได้ ถ้ามีเหตุฉุกเฉินจริงๆ ก็อาจลงเรือออกทะเล
ไปอยู่จนทวีตฤกษ์ได้ อีกประการหนึ่ง เมืองอนบุรีตั้งอยู่
ปากน้ำ ก็มีให้หัวเมืองเหนือติดต่อกับชาวต่างประเทศ
ได้ และทั้งเป็นที่ประชุมการค้าขายด้วย

หมายเหตุ ที่ว่าเมืองอนบุรีมีแม่น้ำล้อมรอบนั้นคือ
ทางบ้านตะวันออกมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคูกันอยู่ (แม่น้ำ
ตอนปากคลองบางกอกน้อยถึงปากคลองบางกอกใหญ่
เดิมเป็นคลอง ไก้ซึกเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระชัยราชา
ธิราช เป็นทางน้ำไหลingleเลียดกลายเป็นแม่น้ำ) ทางเหนือ
ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อย ไปทางทิศตะวันตกและ
อ้อมไปทางใต้ ไปคลองภาษีเจริญ คลองท่าน จนถึง

บางหลวง ไปตะวันออกเฉียงใต้ ออกปากคลองบาง
 กอกใหญ่ ตามแนวคลองบางกอกน้อย กับคลองบาง
 กอกใหญ่ และแนวคลองที่คั่นต่อคลองทั้งสองนี้ เป็น
 แม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ครั้นขุดคลองลัดบางกอกแล้ว
 สายน้ำได้เปลี่ยนทางเคี้ยวเสีย ทางแม่น้ำเดิมจึงตันและ
 แห้ง คลองลัดที่ขุดจึงกลายเป็นแม่น้ำใหญ่ ดังปรากฏ
 อยู่หน้าพระบรมมหาราชวังนี้

ตามที่อธิบายมานี้ จะเห็นว่า กรุงธนบุรีอยู่กลาง
 มีน้ำล้อมทุกด้าน

๕. หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี

นามเดิมว่า 'กว้างหรือทองกว้าง' เป็นพี่ชายของนาย
 สุจินดา (เจ้าพระยาสุรสีห์) เป็นมหาดเล็กในกรมขุน
 พรวินิต จนถึงรัชกาลกรมขุนอนุรักษ์มนตรี (พระ
 ที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์, กรุงศรีอยุธยา) จึงได้เป็นหลวง
 ยกกระบัตรเมืองราชบุรี เมื่อพระเจ้าตากเป็นพระเจ้า
 แผ่นดินแล้ว ได้มาทำราชการกับพระเจ้ากรุงธนบุรี

ตลอดมา และเป็นประมุขแขนงของพระเจ้ากรุงธนบุรี
ไกรยบวรภาคักคเป็นลำดับมา คือ เป็นพระราชวรินทร์,
พระยาอภัยรณฤทธิ์ ราชวงพระตำรว, พระยาบรมราช
บัญชาการมหาดไทยแทนสมุหนายก เป็นเจ้าพระยาจักรี
และสมเด็จพระยามหาดิศริยคัก พิลักกมहिมา ทุก
นครวระอาเศ ๑ ที่สมุหนายก (สมเด็จพระเจ้ากรุง
ธนบุรี ทรงเลื่อนให้เป็นสมเด็จพระยามเอกลยจาก
การสงครามนครจำปาศักคแล้ว) ภายหลังไกรยบวรภา-
คิเยก เป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงรัตนโกสินทร์ คือ พระ
ปฐมบรมราชจักรีวงศ์ แห่งกรุงรัตนโกสินทรยศนี้

๑๐.๑๑ เจ้านครกับกรมหมื่นเทพพิพิธ

เรื่องนมชอครคิกคยั้ง คือ เมื่อไปยรายกักเจ้า
พิมายกับกรมหมื่นเทพพิพิธไค้และให้สำเร้าไทยเสียบ แต่
เมื่อรัชเจ้านครไค้ พวกเสนายคิยริักษาไทยถึงตาย แต่
พระองค์ริยสังว่า ยังไม้ควรให้ถึงตาย ไทยอ้างเหตุ

ต่าง ๆ ส่วนกรรมหมื่นเทพพิพิธ ไม่ทำให้เสนาบดีปริกษา
โทษ นำระคิดอยู่ข้างในเรือน โดยเอากรณีข้อนแวกล้อม
กักต้อนไป

(๑) คงจะเกรงว่ากรรมหมื่นเทพพิพิธจะทำให้เกิดก
ร้อนขึ้นภายหลัง เพราะพลเมืองยังนับถือเจ้านายอยู่มาก
(ในเรื่องเราขอพระม้าวว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้ง
พระทัยจะเลี้ยงไว้เหมือนกัน เพราะกรรมหมื่นเทพพิพิธ
ไม่เคยมีเรื่องอย่างไรกับพระองค์มาแต่ก่อน—”)

(๒) เวลาให้นำตัวกรรมหมื่นเทพพิพิธเข้าไปหน้า
พระที่นั่ง กรรมหมื่นเทพพิพิธไม่ถวายบังคมจึงกริ้วมาก
เห็นได้ว่ากรรมหมื่นเทพฯ ยังถือตัวอยู่

(๓) ส่วนเจ้านครนั้น เป็นแต่เสมอข้าราชการ
ผู้หนึ่งเท่านั้น ถ้าเขาไปคุมตัวไว้ในกรุงคงไม่ทำให้
เกิดกร้อ

(๔) เห็นว่าเจ้านครไม่มีฝีมืออะไร ไม่ชำนาญใน
ทางยุทธศาสตร์ คงไม่ทำให้เกิดลำบากในภายหลัง

(๕) สมเด็จพระเจ้ากรุงธนฯ ต้องการเกลี้ยกล่อม
เจ้านครไฉ่ไช่ต่อไปเพราะชอบพอกับพระองค์มาก่อน และ
เห็นว่าเจ้านครเป็นคนกว้างขวางในเมืองนคร ปรึกษา
การพนันคืออยู่ เอาเข้าไปไว้ในกรมหมื่นเป็นหัว
ประกัน ถ้าจะฆ่าเสียเกรงชาวเมืองจะเสียใจและจะทำ
ให้ปั่นป่วนขึ้น

๑๒. เจ้านคร

เจ้านครคนนี้ เก่งซื่อหนู ได้เป็นที่หลวงนายศักดิ์
ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ ทรงศรีอยุธยา แล้ว
ไปรบให้ไปเป็นพระปลัด ช่วยราชการเมืองนครศรี
ธรรมราช ครั้นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนก่อนถึงแก่
อสัญกรรม จึงได้เป็นเจ้าเมืองแทน

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึกแล้ว จึงตั้ง
ตัวขึ้นเป็นใหญ่อยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช (ถึงแก่
แล้ว) ครั้นพระเจ้าตากได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุง
ธนบุรีแล้ว จึงยกทัพยกทัพเรือไปปราบเจ้านคร เจ้านคร

สู้ไม่ได้ จึงหนีออกจากเมืองนครไปอยู่สงขลา แล้วหนี
ต่อไปเมืองเทพา เมืองคานัน ภายหลังจับตัวได้ จึงให้
คุมตัวเข้านครเข้ามารุ่งธนบุรีด้วย

อีกาของเจ้านครคนหนึ่งชื่อมิม (เมื่อเวลาปีกาตั้งตัว
เป็นเจ้านคร เรียกว่าทุลกระหม่อมฟ้าหญิงใหญ่) ได้
เป็นพระสนมเอกของพระเจ้ากรุงธนบุรี และเป็นพระสนม
ของพระพงศ์วันทร (ทักษ์พงศ์) กับ พระอินทรโยก
(ทักษ์ไพ) เป็นโทษต้องประหารในรัชกาลที่ ๒

ต่อมาทราบว่าเจ้าราชสุริยวงศ์ ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรี
ตั้งไว้ให้ครองเมืองนครศรีธรรมราช ถึงแก่กรรมลง
พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดตั้งให้เจ้านครออกไปครองเมือง
นครศรีธรรมราชถึงเก่า เป็นคล้าย ๆ เจ้าผู้ครองเมือง
ประเทศราช ให้มียศอย่างเหมือนเจ้าแผ่นดินอีกคนหนึ่ง
มีอำนาจตั้งเสนาบดีและจัดการภายในเมืองนครโดยสิทธิ์
ขาด (การแต่งตั้งปรากฏในหนังสือเทศาภิบาล
แผ่นที่ ๒๗ วันที่ ๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗)

เมื่อสมเด็จพระพุทธยอกฟ้า ไข่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
กรุงรัตนโกสินทร์แล้ว จึงโปรดให้ตั้งตำแหน่งและศักดิ์
ของเจ้านครเป็นเสมอผู้ปกครองเมืองตามธรรมเนียม

๑๓. เหตุที่ก๊กต่างๆ ตั้งตัวไม่ได้

ในที่สุดก๊กต่างๆ ทั้ง ๕ ก๊กนี้ ตั้งตัวได้แต่ก๊กเดียว
เท่านั้น คือ ก๊กสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี นอกนั้นตั้ง
ตัวไม่ได้เลย จึงควรพิจารณาว่า เหตุใดก๊กเหล่านั้น
จึงตั้งตัวไม่ได้ เมื่อพิจารณาตามเหตุผลแล้วน่าจะเป็น
เพราะเหตุต่อไปนี้

(๑) เจ้าพระฝาง, เจ้าพระยาพิชัยโลก, เจ้าพิมาย
และเจ้านคร ทั้ง ๔ ก๊กนี้ มีฝีมืออ่อนไม่สู้ทันในทาง
ยุทธศาสตร์

(๒) ผู้ร่วมคิดที่จะช่วยเหลือหัวหน้านักก๊กนั้นๆ ก็
อ่อนแอตามไปด้วย

(๓) เมื่อหัวหน้าอ่อนแอ น้ำใจไม่มั่นคงพอ พวก
ไพร่พลก็ยิ่งท้อถอย ไม่มีความมานะอดทน มีความ

ระย้อยไ้ และขาดความสามัคคี เลยกลายเป็นเหตุให้
เกิดวุ่นวุ่น

(๔) หัวหน้าไม่เข้าใจวิสัยของและวิสัยลูกหน้า
ของพลทหาร

ส่วนที่๓ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น ตัวพระองค์
เองมีพระทัยเด็ดเดี่ยว กล้าหาญ และชำนาญในการ
รบมาก ทั้งยังได้เจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์ เป็น
แม่ทัพที่เข้มแข็งไว้เป็นเหมือนมือขวา และซ้ายด้วย ก็
ยังเพิ่มกำลังความห้าวหาญมากขึ้นอีก เมื่อหัวหน้า
เช่นนั้น ไพร่พลก็รักใคร่ และกลัวเกรง มีความจงรัก
ภักดี ยอมสละเลือดเนื้อเพื่อความมีชัย ฉะนั้นเมื่อ
พระองค์ยกไปตีทัพไหนก็ชนะได้ โดยง่าย

๑๔. ศักดิ์พระมาครังแรก

พระเจ้ามังระ เจ้าแผ่นดินพม่า มีหนังสือให้
แมงกัมมารหน่า เจ้าเมืองทวาย ยกกองทัพเข้ามาตี
เมืองไทยว่า จะยังส่งบรรดาบิชัยอยู่ หรือกำเริบขึ้น

อย่างไรบ้าง เพราะตั้งแต่ให้ศึกษารักษาอยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้นนั้นเป็นเวลาประมาณยี่กว่าแล้ว ยางก็เหตุการณืคงจะเปลี่ยนแปลงบ้าง (แมงก็มารหญาวยกกองทัพมาใน พ.ศ. ๒๓๓๐ นั้นเอง)

ข้อที่ควรสังเกตในตอนนี้ คือ การศึกสงครามระหว่างสยามกับพม่าในสมัยโบราณนั้น ต่างผลัดกันแพ้และผลัดกันชนะ แต่ที่ไทยแพ้พม่าจนยับเยินจริงๆ นั้น ๒ ครั้ง คือ ในแผ่นดินพระมหากษัตริย์ ๑ กับแผ่นดินพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ และพม่าจะยกกองทัพมารบไทยมักถือโอกาสดังนี้

- (๑) ในขณะที่ย้ายมาอยู่อยู่ในเงื้อมมือ เพราะมอญอยู่ระหว่างกลางสยามกับพม่า
- (๒) เวลาเกิดลาภขึ้นในบ้านเมือง
- (๓) เวลาผลัดเปลี่ยนเจ้าแผ่นดินใหม่
- (๔) เวลาข้าราชการแตกความสามัคคี
- (๕) เวลาสยามกับเขมรทำศึกกัน

(๖) บางทีพระม่ายก็หาเหตุ เช่นขอสิ่งนั้นสิ่งนี้ ถ้า
ไม่ได้ ก็ทำร้ายเอาอีกๆ ตัวอย่างเมื่อคราวพระม่ายขอ
ช้างเผือกในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นต้น

๑๕. คำพูดของอะแซห่วนกับแม่ทัพของพระม่าย

(๑) เมื่ออะแซห่วนกับกองทัพมาถึงสวรรคโลก รับ
กรมการไทยได้ ๒ คน ถามว่า “พระยาเสือเจ้าเมือง
พิษณุโลกอยู่หรือไม่” ครั้นได้รับคำตอบว่าไม่อยู่
อะแซห่วนก็จึงว่า “เจ้าของเขาไม่อยู่อย่าเพิ่งไปเหยียบย่ำ
เมืองพิษณุโลกก่อนเลย” จึงให้กองหน้ารีบกลับไปตั้ง
ค่ายอยู่บ้านกงธานี (อำเภอสุโขทัยธานี จังหวัดสวรรค
โลกปัจจุบัน) คำพูดของอะแซห่วนก็ในเลขในคณหลังมี
ความหมายควรคิดอยู่บ้าง คือ

ก. อะแซห่วนเป็นผู้มีอายุมากแล้ว (อายุ ๗๒ ปี)
มีฝีมือเข้มแข็งก็ เป็นผู้ที่มีธรรมประจำใจและรักเกียรติ
ยศ เมื่อเจ้าของเขาไม่อยู่แทนที่จะฉวยโอกาสเข้าไปยึด
เมือง กลับให้คงไว้ก่อน แสดงให้เห็นว่าอะแซห่วนก็
มีน้ำใจเป็นลูกผู้ชายแท้สมควรที่เป็นจอมทัพ

ข. ถึงหากพระยาเสธ (เจ้าพระยาสุรสีห์) อยู่
 อะแซห่วนก็ไม่วั้น เพราะคิดว่าคนมีฝีมือก็ อย่าง
 ไรก็ต้องดีเมืองพิษณุโลกได้

ค. อะแซห่วนก็ไม่เหมือนแม่ทัพคนอื่น ๆ คือเขา
 เป็นคนรักความยุติธรรม ไม่ถืออำนาจเป็นธรรมอย่าง
 แม่ทัพคนอื่น ๆ คนอื่นโคบายมากจากความยุติ-
 ธรรมแถมักจะทำทารุณกรรมเนื่อง ๆ

(๒) เมื่ออะแซห่วนขอกู้ตัวเจ้าพระยาจักรี (ที่ที่
 พบกัณนั้น คือ ที่ตะเลงแกงหัวกำแพงซากหลังสถานี
 ตำรวจจรจังหวัดพิษณุโลก) ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ
 น่าน) อะแซห่วนว่า “รูปถึงงาม ฝีมือก็เข้มแข็ง สู้
 รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้ จงอุทิศสักรักยาตัวให้ดีกายหน้า
 ะได้เป็นกษัตริย์”

คำทกล่าวทั้งนี้เนื่องจากอะแซห่วนก็มีเหตุผล ถึง
 ต่อไปนี้ คือ

ก. เห็นเจ้าพระยาจักรีมีอายุน้อย ลักษณะก็ ฝีมือ
 ก็ไม่มีใครสู้

ข. เห็นว่า นอกจากพระเจ้ากรุงธนฯ ก็มีแต่เจ้าพระยาจักรีเท่านั้นที่นับว่าเป็นคนสำคัญ

ค. อะแซห่วนก็มีความชำนาญคุณลักษณะของบุคคลทั่วๆ ไป จึงคาดการณ์ล่วงหน้าถูก เช่นพูดว่า “ให้เจ้าพระยาเกษมวิชัยศึกแม่ทัพออกมา เราจะขอตัว” ซึ่งเวลานั้นท่านยังเป็นเจ้าพระยาจักรีอยู่ และต่อมาก็ได้เป็นสมเด็จเจ้าพระยา มีราชทินนามว่า “เกษมวิชัย”

การที่สมเด็จเจ้ากรุงธนฯ ทรงตั้งขอให้เจ้าพระยาจักรีเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกนั้น—สมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงพระราชวิจารณ์ว่า—ต้องการจะให้เป็นที่เกรงขามแก่ข้าศึกศัตรูทั่วไป จึงจับเอาคำพูดของอะแซห่วนก็ผู้สามารถในการศึกยกย่องนั้นมาตั้ง

(๓) อีกตอนหนึ่งอะแซห่วนก็พูดว่า “เราจะทิ้งเอาเมืองพิษณุโลกในครั้งนี้ ไปภายหลังน้ำพระมหาระมาดเมืองไทยไม่ได้อีกแล้ว”

(ต่อมาสมัยหลัง ๆ เหตุการณ์ก็เกิดขึ้นสมจริงทุกประการ คือ ถึงต่อมาจะมีกองทัพพระมหาราชไทย

อีก ก็คงแพกตั๋ยไปทุกคราว ในที่สุดเมื่อตกเป็นเมืองขึ้น
ของอังกฤษแล้ว ก็ไม่ได้มารบกับไทยอีกต่อไป)

(๔) อะแซห่วนก็ให้ของกำนัลต่าง ๆ แก่เจ้าพระยา
จักรเมื่อคราวออกภูทวนนั้น มีผู้สันนิฐานว่า อะแซห่วนก็
จะให้พระเจ้ากรุงธนฯ กับเจ้าพระยาจักรีอีกใจกัน เรืองน
น่าจะเป็นจริง เพราะพระเจ้ากรุงธนฯ ที่มีกำลังทหารอยู่
เวลานั้น ก็ไต่อาศัยเจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์ ถ้า
ขาดคนทั้งสองนั้นก็เท่ากับแขนซ้ายขวาของพระองค์ขาดไป
ถ้าอะแซห่วนก็ไม่หาอุบายทำให้เจ้าพระยาจักรีกับพระเจ้า
กรุงธนฯ ผิดใจกันแล้ว การคิดสงครามก็หนักหนา
แต่การหาไต่เป็นทั้งอุบายของอะแซห่วนก็ไม่

(๕) เมื่อคเมืองพิษณุโลกไต่แล้ว อะแซห่วนก็
พูดว่า “ไทยกับคนผมอเข้มแข็งนักไม่เหมือนไทยแต่ก่อน
(เห็นจะหมายความว่าไทยสมัยเสียกรุงศรีอยุธยาอ่อนแอ)
และเมืองพิษณุโลกเสียครั้งนี้ ใช้จะแพ้ผมอเพราะ
ทะแกล้วทหารนั้นหามิไต่.....”

โดยเหตุผลทั้งนี้ยกมาแต่ต้นแล้วว่า เจ้าพระยา
จักรีผู้มีอภิ ถ้าแม่ทัพพระมามีข้ออ่อนกว่าจะแซงหน้าก็
อย่ามาขัดอีกเลย เสียเวลาเปล่า ขึ้นยกมาก็จะต้องแตก
กลับไปเท่านั้น ชื่อนี้ก็เห็นความจริงอีกเพราะ

ก. ภายหลัง เมื่อหมกสมัยกรุงธนบุรีแล้ว พระมา
ไม่เคยชนะไทยเลย

ข. ต่อมา เมื่อเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษแล้ว ก็
ไม่ได้มาตีไทยอีก

๑๖. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุกับพระพุทธชินราช

(๑) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (พงศาวดารกรุงธนบุรี
เรียกวัดมหาธาตุ) อยู่ภายในเมืองกำแพงเมืองรั้ว
พิษณุโลก ราษฎรเรียกว่า “วัดใหญ่” เมื่อพระมา
เผ่าย่านเรือนราษฎรหมก คงเหลือแต่วัดเท่านั้นที่ไฟ
ไม่ได้ไหม้ วัดนี้เป็นวัดเก่า คงจะสร้างมาแต่ครั้ง
สร้างเมืองพิษณุโลก เพราะพระพุทธชินราชได้ประทับ
ฐานอยู่ที่วัดนี้มาหลายร้อยปีแล้ว

(๒) พระพุทธชินราช ตามตำนานพระพุทธชินราช
ว่า “พงศาวดารเหนือกล่าวไว้ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก
เมืองเชียงใหม่เป็นผู้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐” แต่ตามคำ
อธิบายเรื่องพระพุทธชินราชของสมเด็จพระมหา
ราชาณาภพว่า “พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก คือพระมหา
ธรรมราชา (พญาธิไทย) ซึ่งเป็นผู้สร้างเมืองสองแคว
(พิษณุโลก) ขึ้นเป็นเมืองหลวง และหล่อพระพุทธ
ชินราช พระพุทธชินสีห์ เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ที่พงศาว-
ดารเหนือลงชื่อว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเมืองเชียงใหม่
นั้น คงบอกชื่อเมืองผิดไป”

ตามหนังสือภูมิศาสตร์ประเทศสยาม ของ
กระทรวงธรรมการว่า “-พระเจ้าธิไทยกรุงสุโขทัย
โปรดให้สร้างพระพุทธชินราชขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๗
พร้อมกับพระพุทธชินสีห์-” เรื่องนี้เข้าใจว่าพระเจ้าธิไทย
หรือพระยาธิไทย หรือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เป็น
คน ๆ เดียวกันแต่บันทึกสร้างผิดกันอยู่ ความจริงสร้างเมือง

สองแคว (พิษณุโลก) พ.ศ. ๑๘๐๐ ทรงสร้างพระพุทธรูป
ชินราช และพระพุทธรูปชินสีห์ ภายหลังการสร้างเมือง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาล
ที่ ๕ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์) ได้โปรดให้จำลองพระพุทธรูป
ชินราชมาประดิษฐานไว้ ณ วัดเขี้ยวขมพิตร์ในกรุงเทพฯ
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ เพราะทรงเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปที่งดงาม
มาก ส่วนพระพุทธรูปชินสีห์นั้น กรมพระราชวังบวรมหา
ศักดิพลเสพได้ทรงเชิญมาประดิษฐานในวัดบวรนิเวศน์
ครั้งรัชกาลที่ ๓ แล้ว

พระพุทธรูปชินราชนี้เป็นที่เคารพนับถือสักการบูชาของ
ประชาชนทั่วไป และเป็นพระพุทธรูปหล่อที่ได้ลักษณะ
งามที่สุดองค์หนึ่ง

๑๑. ทางที่พระม้ายกทัพเข้ามาสยาม

ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว เมื่อพระม้ายกทัพ
มารบกับไทยนั้น มักจะมาทางเดียวกันกับสมัยกรุงธนบุรี

และกรุงเทพฯ คือ ขกผ่านเมืองมอญ แล้วเกิดทัพเข้ามา
สยามตามทางค่อไปนี้

(๑) เข้าทางพระเจดีย์สามองค์ ขกมาทางไทรโยค
แล้วลงเรือมาค้าบลกอดกระชอมตรงมาค้าบลยางกุ้ง(ทาง
นี้มาน้อยครั้ง)

(๒) ขกมาทางท่าดินแดงค้าบลสามสบแขวงเมือง
กาญจนบุรี (เมืองนี้เป็นเมืองหน้าด่านติดแดนมอญ มี
เขายวรวัดกันเป็นเขตต์แดน)

(๓) ขกมาทางด่านแม่ลำเมา อำเภอแม่สอก
จังหวัดตาก ทางนี้เป็นทางตรงที่จะมาดินแดนสุวรรณ
สุวรรณโลก สุโขทัยและพิษณุโลก

การที่พะม่ายกมาตามทางเหล่านี้ เพราะเป็นทาง
ที่ใกล้ทั้งทางหนที่ใกล้ก็มีพร้อม ไทยเราก็ไม่ได้จัดการ
ปิดทาง น่าจะเป็นเพราะเราเองก็ต้องการเดินทางเหล่านี้
เหมือนกัน ถ้าเสียแล้ว การเดินเข้าเขตต์มอญ
จะลำบาก หรือเมื่อเวลาเข้าคาบจะหนที่ใกล้กันทั้งที่
จึงคงปล่อยไว้ตามเดิม

๑๘. คำหนักสวนมะม่วง

คำหนัก^๕กัน^๕อยู่^๕ที่^๕ตำบล^๕บ้าน^๕ระ^๕แหง^๕ ได้^๕มี^๕เป็น^๕วณ^๕ของ^๕
 เจ้า^๕เมือง^๕ เมื่อ^๕พระ^๕เจ้า^๕กรุง^๕ธน^๕บุรี^๕เป็น^๕เจ้า^๕เมือง^๕ตาก^๕ไค^๕อยู่^๕
 ที่^๕ทวน^๕นี้ คร^๕น^๕พระ^๕องค์^๕ไค^๕เป็น^๕พระ^๕เจ้า^๕ผ่าน^๕ดิน^๕แล้ว^๕จึง^๕
 เรียก^๕ว่า^๕ “คำ^๕หนัก^๕สวน^๕มะ^๕ม่วง^๕” คำ^๕ “ตาก^๕, ระ^๕แหง^๕”
 นี้^๕เป็น^๕คำ^๕บ^๕ล^๕ คือ

(๑) ตำบล^๕บ้าน^๕ตาก^๕ ตั้ง^๕อยู่^๕ฝั่ง^๕ตะวันออก^๕ของ^๕แคว^๕ยั้ง^๕
 ไค^๕ปาก^๕แคว^๕วัง^๕ลง^๕มา (เป็น^๕เมือง^๕ตาก^๕เก^๕ยว^๕นี้^๕)

(๒) ตำบล^๕บ้าน^๕ระ^๕แหง^๕ อยู่^๕ฝั่ง^๕ตะวันออก^๕ของ^๕แคว^๕ยั้ง^๕
 เหมือน^๕กัน^๕ (เป็น^๕ตัว^๕เมือง^๕เก่า^๕) เมื่อ^๕๒ คำ^๕บ^๕ล^๕นี้^๕อยู่^๕ใกล้^๕กัน^๕
 คน^๕ทั้ง^๕หลาย^๕จึง^๕เรีย^๕ก^๕รวม^๕กัน^๕ไป^๕จน^๕ติ^๕ก^๕ปาก^๕ว่า “ตาก^๕ระ^๕แหง^๕”
 แท^๕ว^๕จึง^๕ก็^๕เป็น^๕ท^๕ด^๕ง^๕คำ^๕ตาก^๕ถาง^๕จ^๕ึง^๕ห^๕ัก^๕ตาก^๕เว^๕ล^๕า^๕น^๕นี้^๕เอง

๑๙. เหตุสังกรรมกรุงศรีสัตนาคนหุต

เหตุ^๕ที่^๕ท^๕ำ^๕ให้^๕เกิ^๕ก^๕สัง^๕กรรม^๕ คือ^๕ พระ^๕ว^๕อ^๕อ^๕ย^๕ชา^๕ค^๕ไม่^๕ถูก^๕กัน^๕
 กับ^๕พระ^๕เจ้า^๕ล้าน^๕ช้าง^๕ จึง^๕พา^๕พร^๕ร^๕ก^๕พ^๕ว^๕ก^๕ออก^๕จาก^๕เม^๕ือง^๕มา^๕อยู่^๕
 ที่^๕หน^๕อง^๕บัว^๕ดำ^๕ฏ^๕ ซึ่ง^๕สุ^๕ม^๕ผู้^๕คน^๕ไค^๕มา^๕ก^๕แล้ว^๕ จึง^๕สร้าง^๕เม^๕ือง^๕

ขุนให้ชื่อว่าเมืองจำปานคร พระเจ้าล้านช้างมารุกราน
 อีก พระเจ้าอริจะมาช่วยพระเจ้าล้านช้างด้วย พระวอ
 จึงหนีมาอยู่ตำบลคอนมกแดง เห็นเมืองนครจำปาศักดิ์
 และขอสวามิภักดิ์ต่อกรุงธนบุรี พระเจ้าล้านช้างจึงให้
 พระยาสุโขเป็นแม่ทัพยกตามลงมา จับตัวพระวอได้
 ให้ประหารชีวิตเสีย แล้วเลิกทัพกลับไป สมเด็จพระ
 เจ้ากรุงธนบุรีจึงให้ยกทัพไปแก้แค้น เพราะพระวอเป็น
 ข้าชอยขัดศานติมา

การศึกคราวนี้ กรุงธนบุรีได้กำลังเข้าร่วมชาวเมือง
 หลวงพระบาง ซึ่งเป็นอริกับเจ้าล้านช้างยกมาช่วยด้วย
 รวมกันอยู่สี่เดือน พระเจ้าล้านช้างเห็นเหลือกำลัง ก็ทิ้ง
 เมืองหนีไปอยู่ณเมืองคำเกิด กองทัพไทยก็เข้าเมืองได้
 โดยง่าย

๒๐. พระพุทธรัตนปฏิมากรแก้วมรกต

ความตำนานพระแก้วมรกตได้ความแต่เพียงว่า
 เกิดอยู่ที่เมืองปาตลีบุตร และก่อนที่จะมาอยู่เวียงจันทน์
 นั้น ได้อยู่ในประเทศต่าง ๆ หลายแห่ง คือ

(๑) อยู่ที่เกาะลังกา แล้วมาอยู่กรุงกัมโพชา, ตก
 มาอยู่ละโว้ (ลพบุรี), อยู่กำแพงเพชรและเชียงใหม่
 ก่อนมาพระเจ้าสามฝั่งแกนยกทัพไปรับมาไว้ที่เชียงใหม่
 พอลงทางแยกไปลำปาง ช้างทรงพระแก้วคืนวิ่งไป
 ตามทางที่จะไปลำปาง เลบเชิญไปไว้ลำปาง ๓๒ ปี
 ภายหลังพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ไปเชิญมาไว้ที่
 เชียงใหม่ราว พ.ศ. ๒๐๓๓ อยู่ที่เชียงใหม่เป็นเวลา
 ๘๔ ปี

(๒) พระไทยเชษฐาเชิญไปไว้หลวงพระบางราว
 พ.ศ. ๒๐๘๕ แต่เกรงภัยของลาวก็ (สมัยขุนเณร) จึง
 ย้ายราชธานีไปอยู่เวียงจันทน์ไว้เชิญพระแก้วมรกตไป
 ด้วยใน พ.ศ. ๒๑๗๐ อยู่ที่เมืองเวียงจันทน์นานกว่าที่อื่น
 จนถึง พ.ศ. ๒๓๒๓ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 ไปรบกรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) ได้ชัยชนะแล้ว
 จึงเชิญพระแก้วมรกตมาถวายพระเจ้ากรุงธนฯ และอยู่ที่
 กรุงธนบุรีจน พ.ศ. ๒๓๒๕

(๓) พ.ศ. ๒๓๒๕ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก
 ได้ทรงราชย์ บ้ายราชธานีมาตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ จึง
 เชิญพระแก้วมรกตมาอยู่ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 ในพระบรมมหาราชวังจนกระทั่งบัดนี้เป็นเวลา ๑๕๐ ปี
 กว่าแล้ว

๒๑. เรื่องพระพันปีหลวง

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตาก ได้ขึ้นพระเก้าแผ่นดินแล้ว
 จึงทรงสถาปนาพระราชมารดาเป็นสมเด็จพระพันปีหลวง
 และให้ทรงกรมว่า “กรมพระเทพามาตย์” ตามราช
 ประเพณีแต่ก่อน ๆ พระพันปีหลวงองค์นี้ถึงแก่พิราลัยเมื่อ
 พ.ศ. ๒๓๓๗ (จุลศักราช ๑๐๓๖) เมื่อสมเด็จพระเจ้า
 กรุงธนฯ กลับจากงานพระราชสงครามแล้ว จึงจัดการ
 ถวายพระเพลิงพระศพพระพันปีหลวง ณ วัดข้างยี่เรือใต้

๒๒. สังฆมณฑล

หมายถึงการปกครองคณะสงฆ์ การปกครอง
 คณะสงฆ์นี้ก็มีมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาล แต่ไม่ได้จัด

หรือแต่งตั้งอย่างทุกวันนี้ พระเจ้าแผ่นดินประเทศสยาม
ทุก ๆ พระองค์มาทรงเป็นเอกอัครราชูปถัมภก การ
ปกครองจึงเนื่องด้วยราชการแผ่นดินตั้งแต่การวางแบบ
แผนปกครองคณะสงฆ์ ตลอดจนตั้งสังฆนายกให้มี
สมณศักดิ์ให้การฝ่ายพุทธจักรกับการฝ่ายพระราชอาณา
จักรเป็นไปโดยสะดวกด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย

การปกครองคณะสงฆ์ในประเทศไทยนั้น ได้จัด
วางหลักข้างแล้วแต่ครั้งสมัยกรุงสุโขทัย เช่นมีพระ
สังฆราช เป็นสังฆปริณายกปกครองสงฆ์บริษัทตลอด
เขตคามเมืองหนึ่ง ๆ และจัดระเบียบการปกครองเป็นฝ่าย
ขวาฝ่ายซ้าย ฯลฯ หรือที่เรียกอีกอย่างว่า คณะคาม-
วาส คือคณะที่เล่าเรียนคันถธุระอยู่ตามอารามในบ้าน
เมือง, และคณะธวัชวาส พระซึ่งเรียนวิปัสสนาธุระ ซึ่ง
ชอบอยู่ในที่สงัด ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เพิ่มชั้นอีก
คณะ ๑ คือพระสังฆคณาจารย์ เรียกว่าคามวาสฝ่าย
ขวา เวียงลำดับดังนี้ (๑) คามวาสฝ่ายซ้าย (๒) คณะ

อริยวาสี (๓) คณะคามวาสีฝ่ายชาย และมิทำเนียบ
การปกครองทั้งนี้

คณะคามวาสีฝ่ายชาย และ คณะคามวาสีฝ่ายชว	}	มิ	เจ้าคณะใหญ่ พระราชาคณะในกรุง พระครุฑเมือง หัวเมืองไม่มีพระครู
คณะอริยวาสี	}	มิ	เจ้าคณะใหญ่ พระราชาคณะ

ครั้งกรุงธนเป็นราชธานี การสงฆ์มณฑลยังไม่
มั่นคง แต่ก็คงเฝ้าตามแบบการปกครองสงฆ์มณฑล
สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๓ ก็ทำ
เนื้รตามแบบเดิม แต่เปลี่ยนแปลงบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ
และได้เปลี่ยนแปลงเรื่อยมาทุกรัชกาล จนถึงรัชกาลที่ ๒๔
ปัจจุบันนี้ เวลานั้นคงจัดการปกครองคณะสงฆ์ดังนี้ :-

สถลสังฆปริณายก ไท่แก้วสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
มหาสังฆนายก ไท่แก้วเจ้าคณะใหญ่

สังฆนายก ใต้แก่เจ้าคณะรอง
 มหาสังฆปาโมกข์ ใต้แก่เจ้าคณะมณฑล
 สังฆปาโมกข์ ใต้แก่เจ้าคณะจังหวัด ที่เป็นพระ
 วาชาคณะ

สังฆวาห ใต้แก่เจ้าคณะจังหวัดที่เป็นพระครู
 นอกจากนี้มีเจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหมวก และเจ้า
 อาวาสปกครองคณะแพรวัก

มหาสังฆนายกหรือเจ้าคณะใหญ่แยกออก ๔ คณะ
 คือ

- ๑ เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ คือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
- ๒ เจ้าคณะใหญ่หนใต้ คือสมเด็จพระวันรัต
- ๓ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง คือสมเด็จพระพุฒาจารย์
- ๔ คณะธรรมยุตต์ คือสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์
 (แต่ไม่ได้บัญชาการคณะ
 สมเด็จพระสังฆราชเจ้าบัญชา
 การเอง)

รองเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ พระพิมลธรรม

รองเจ้าคณะใหญ่หนใต้ พระธรรมวโรดม
รองเจ้าคณะใหญ่หนกลาง พระพรหมมุนี
เจ้าคณะรองคณะธรรมยุตต์ พระศาสนโสภณ

๒๓. ความเกี่ยวกับพระศาสนา

(๑) วัตถุประสงค์ คือ พุทธบริษัทสี่ ได้แก่ ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก และอุบาสิกา ซึ่งเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา และช่วยกันปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาจึงจะเจริญ

(๒) วัตถุประสงค์ หมายความว่า ผู้บริสุทธิ์ ประการทั้งต่อไปนี้เป็น

ก. ดำรงในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามและทำตามข้อที่พระองค์อนุญาต

ข. ดำรงอินทรีบท คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดีในร้าย ในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง คมกตสันต์ มรส ถูกต้อง (โง่รู้พระ) ทั่วกาย รู้ทั่วใจ (ธรรมารมณ์)

ค. เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต

ฌ. พิจารณาเสียก่อนทั้งพระวิโลกขันธ์สี่ คือจักร
มณฑล ฌานาสนะ และภะสัช ไม่ใช่วิโลกขันธ์คัตถา
(ความอยาก)

(๓) พระปริยัติธรรม หมายถึงธรรมต่างๆ ที่เล่า
เรียนคือพระไตรปิฎก “ไตรปิฎก” แปลว่าตะกร้าสามใบ
ได้แก่พระสุตตะ พระวินัย และพระอภิธรรม (ไตร—สาม,
ปิฎก—ผูก, ตะกร้า)

(๔) สมถวิยัสนา (สมถ—ความสงบอารมณ์,
วิยัสนา ความเห็นแจ้ง) ฉะนั้น “วิยัสนา” คือความเห็น
ตรงต่อสภาพธรรม (ความเป็นอยู่แห่งธรรม) เป็นข้อกิจ
ในพระพุทธศาสนาที่ภิกษุเล่าเรียนอย่างหนึ่ง เรียกว่า
วิยัสนาธุระ “สมถ” คือการเจริญภาวนาเพื่อบรรลุ
อารมณ์ไม่ให้ฟุ้งซ่าน ได้แก่ “สมาธิ”

๒๔. พระกรรมฐาน

คำว่า “พระกรรมฐาน” แปลว่าที่ตั้งแห่งการงาน
อธิบายความว่า เมื่อบุคคลบำเพ็ญตามวิถีกรรมฐานแล้ว

การงานในวิสัย (งานที่ไม่เหลือความสามารถ) บ่อม
สำเร็จหมก ในพระพุทธศาสนา หมายถึงเอาอุบายทางใจ
มี ๒ ประการ คือ:-

(๑) สมถกรรมฐาน เป็นอุบายสงบใจ

(๒) วิปัสสนากรรมฐาน เป็นอุบายรู้เรื่องปัญญา
(ทำให้เกิดปัญญา)

๒๕. โสตาปัตติผล

คือ อรรณชั้นต้นต่อกากโสตาปัตติมรรค เป็นอรรณ
ของพระอริยเจ้า ผู้สำเร็จอรรณชั้นโสตาปัตติผลนี้ เรียกว่า
โสตายัน

๒๖. ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม แปลว่า อรรณ ๑๐ ประการ เป็น
อรรณสำหรับพระเจ้าแผ่นดินยึดไว้เป็นหลักปกครอง
ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทั่วหน้า
นี้เป็นคติอรรณมีมาแต่โบราณก่อนพุทธกาลในประเทศ

อินเคียบ หากมิเป็นไปตามนี้แล้วก็เรียกว่า มิได้ตั้ง
อยู่ในทศพิธราชธรรม และราชธรรม ๓๐ ประการนั้นคือ

(๑) ทานี ไก่แก่การทรงพระกรุณาพระราชทาน
เครื่องอุปโภคบริโภควิโลกต่าง ๆ แก่คนทั่วไปตลอดจนยาก
วรรณิพพก

(๒) สัตี ไก่แก่การทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
และทรงตั้งอยู่ในศีล ๕ เป็นเนืองนิตย์

(๓) ปริจาคี ไก่แก่การทรงบริจาคสิ่งของมีค่า
มีภัยเพื่อบำรุงบ้านเมือง และสมณพราหมณาจารย์

(๔) อชฺชวั ไก่แก่การทรงดำรงอยู่ในความสัตย์
สุจริตไม่คิดหลอกลวง มีความสุจริตพร้อมทั้งกาย วาจา
ใจ

(๕) มหุทฺทว ไก่แก่ผู้มีพระอริยาธยอ่อนโยน มี
สัมมาคารวะอ่อนน้อมแก่ท่านผู้เจริญไทยวัย, ไทยวุฒิ
และไทยชาติ ไม่ทรงถือพระองค์

(๖) ทบ ไก่แก่ทรงบำเพ็ญกุศลสมาทาน ซึ่ง
 เสด็จลาญความคึกอันเป็นขาล เช่นทรงสมาทานศีล ๘
 แล้วทรงประพฤติตามแบบบัญญัตินั้น

(๗) อโกธ ไก่แก่การที่ไม่ทรงพระพิโรธโดยวิสัย
 อันใช้เหตุที่ควรระโกรธ ซึ่งเป็นกรรมเบื้องต้นของ
 เมตตา และไม่คิดก่อเวรแก่ผู้ใด

(๘) อวิหีสณา ไก่แก่ไม่ทรงเบียดเบียนพวกราช
 ราษฎรให้ได้รับความทุกข์ชากลำบาก ซึ่งเป็นกรรม
 เบื้องต้นของกรุณา ไม่ปรารภณาก่อทุกข์ให้แก่ผู้หนึ่ง
 ผู้ใด

(๙) ขนุกิณ คือความกลั่นตอกทนในสิ่งที่ควร
 ตอกทนหมายความว่า มีความพยายามระงับสิ่งที่ชักใจ
 นั้น ๆ ไว้แต่ภายในไม่ปล่อยให้ปรากฏออกมาภายนอก

(๑๐) อวิโรธ ไก่แก่ทรงรักษานบธรรมเนียม
 และพระราชประเพณีที่ชอบ พยายามดำรงสิ่งที่ดีให้
 เติบโตขึ้นต่อไปเป็นต้น

๒๗. บัอมวิชัยประสิทธิ์

บัอมนี้ตั้งอยู่ตรงหัวใต้ยวคลองบางหลวงใกล้พระ
ราชวังเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สร้างใน
รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมัยกรุงศรี
อยุธยา เจ้าพระยาวิชาเยนทร เป็นผู้สร้าง (เจ้าพระยา
วิชาเยนทรเป็นฝรั่งเศสติดรัก นามเดิมว่า ฟอลคอน
มีความรู้ในการช่างต่างๆ เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา
สมเด็จพระนารายณ์ฯ ให้เข้ารับราชการ จนได้เป็น
ขุนนางผู้ใหญ่ ภายหลังถูกพระพุทธเจ้าเสือ (หลวง
สรศักดิ์) จับฆ่าเสียก่อนหน้าสมเด็จพระนารายณ์
สวรรคต)

ว 7

ว 7

โครงการสืบสวนพิเศษ
งานราชบัณฑิตยสถาน

๑๓/๕/๕๖